

צבי אנקורי

כדקל במדבר

כ
כרמל • ירושלים

2007

פרק שישי מאוהב לאוהב

א

ב"התקופה" התוודע הבן לראשונה אל עגנון. מבין שבעת הסיפורים העגנוניים שמצא בסדרה, שניים – "הַנִּיחָח" ו"בְּרֵמֵי יְמֵיָהּ" – הפכו, מסיבות שונות ובלא תלות בעלילתם, אבני דרך בצעדת בני-הבית אל עגנון האיש.

ההתוודעות היתה כולה פרי תגלית אישית של הנער עצמו, ללא הדרכה כלשהי מצד בית-הספר העברי שלמד בו. יש לזכור שהערכת עגנון כהסופר המובהק של יהדות גליציה, כדעת כל החוקרים כיום, לא יכלה להיות עדיין נחלתם של קוראי עברית בגליציה בימים ההם. לא ייפלא אפוא ששמו של עגנון לא עלה באף אחת מחמש בחינות הבגרות העבריות שנערכו בגימנסיה העברית "שפה ברורה" בטרנוב בשנים 1935-1939, עד סגירת מערכות החינוך בידי הנאצים.

חָרַף כל זאת אי-אפשר שלא לתמוה על מורה ספרות חדשן ונלהב כבצלאל קָרֶשׁ – זה שתִּנֶּה פֶּל אהבים עם כל ספר עברי חדש, הן בשל היותו ספר עברי והן בשל היותו חדש, והדביק את תלמידיו בקדחת אהבה לספרות עברית – כיצד זה לא שילב בתוכנית הלימודים אף לא אחד מסיפורי עגנון שנתפרסמו עד אז ושכבר נתגבש סביבם קהל אוהדים נאמן.

בצלאל קָרֶשׁ
טרנוב (1936)

ואמנם עובדה היא שמָּרֵי שנה, בשובו מביקור קיץ בארץ, נראָה קָרֶשׁ כורע תחת משא ספרים, מקנת כספו, שנהג להביא מתל-אביב, שי לספריית הגימנסיה העברית ושי אישי לכל תלמיד ספרות מתלמידיו, שאט-אט (כך נהג קרש להסביר) ילמד לקנות לעצמו ספרים עבריים ועם הזמן ילך ויקים ספרייה עברית פרטית משלו. ואולם בכל מסעותיו ארצה, עד שנת 1938 ועד בכלל, כתבי עגנון לא נכללו בתוכנית הרכישות של קרש עבור הספרייה.

מה גרם לו לקרש – בוגר בית-המדרש לרבנים בווינה ואֶמוֹן על לשון חז"ל – כי יתְנַפֵּר לבושמה של לשון זו דווקא, לשון שעגנון הפיח בה רוח חיים בסיפוריו? כלום

אפשר שהוא, המורה המנוסה היודע נפש תלמידיו, חשש פֶּן הלשון העגנונית, המעוגנת בַּמְקוּרֹת הקדומים, תִּנְפֶה ידי נער גליצאי מצוי מלהתמודד עם קשיי הנוסח, שכן מְנִיין ישאב הנער בקיאות בחומר אם מוֹצֵאוֹ מבית חילוני שמעולם לא שָׁנוּ בו דף גמרא ולא למדו פרק מן המדרש?

ושמא תפישה עקרונית היתה כאן, תפישה הגורסת שאין העברית הלמדנית העגנונית עולה בקנה אחד עם חזון הלשון החיה שהעלו ברוחם מתקוממי המאה העשרים ובתוכם קרש עצמו ושוחרי עברית גליצאיים כמוהו? לא, לא מנוסחאות קודש תצמח העברית העכשווית (הטיף קרש לתלמידיו) – נוסחאות המתפזרות על מציאות קשה ומנוולת של הגולה ומתכוונות להקהות ולמתן את הביקורת והזעם נגדה – אלא מצירי הלידה של המציאות החדשה, הקשוחה אך מְחַשְׁלֵת, של ארץ-ישראל, היולדת יהודי חדש לנגד עינינו. יופיה של השפה החדשה הוא בכך שהיא לובשת בגד חול דווקא ולא משי שבת, סרבל עבודה פשוט, ספוג זיעה וריח רגבים, ואינה מצטעצעת בשובל למדנות מיותרת. עליה (תובע קרש) ראש-לכל לְשׁוֹן – לשורת את היומיום האפור, אך עתיר התקוה, במולדת המתחדשת!

דומה שרק בביקורו השנתי האחרון בארץ, בקיץ 1939, הבין קרש כי מוטב לו לצמצם תפקידו כמורה לפתיחת שער לתלמידיו אל עולמם של סופרים ולהניח ליצירות להתמודד בעצמן, ללא תיווך מצדו, עם המגבלות הנעוצות ברקעם של התלמידים. לא ברור מה ומי חולל מפנה בדרך חשיבתו של קרש. אפשר שאחר שהורשה, כבביקוריו הקודמים, להיות נוכח בשיעור ספרות בבית-ספר פלוני, הוא נקלע בדרך מקרה לכיתה שקראה עגנון והתרשם עמוקות מפתיחת הנוער הארצישראלי לסוג זה של סיפורת? או שמא הוא שהה, כמנהגו, באחד הקיבוצים והאזין בחדר התרבות לשיח חברים שנתאספו אחרי יום עבודה מפרך ל"חוג עיון בעגנון", ונתגלתה לו ברית האחווה הפרוזה בין עגנון הסופר, איש העלייה השנייה, ובין החברים המקיימים את מורשת העלייה השנייה בגופם?

אי-לכך, קרש גמר אומר לשנות כיוון ולרכוש את כל המהדורות הזמינות של הסיפורת העגנונית (לרבות "אורח נטה ללון", שזה אך יצא ממכש הדפוס), כדי להביא לבית-הספר בטרנוב, בדומה לספרי המופת של יוצרים אחרים שנהג להביא בשנים הקודמות. אכן, תמונה עגנונית מובהקת: משולח, בן עיירה גליצאית, מתרוצץ כדוֹף רוח תזזית מחנות ספרים תל-אביבית אחת לרעותה, בבקשו ספרי עגנון לילדי ישראל בגולה; וכל זה שעה שהעולם בוער והחרדה גדולה והלב מתפלץ בהרהרו במה שצפוי לאותה גולה – הן תשעה חודשים בלבד חלפו מאז "ליל הברדלח" ורעם ניפוצם של חלונות-ראווה יהודיים ושל שמשות בתי-הכנסת עודנו קורע אוזניים, וכותרות העיתונים זועקות: "מלחמה בשער!"

ידידי המשולח מנסים כמיטב יכולתם לעצור בעדו ולשדלו כי ישאר בארץ; הן בין כה וכה אמר להתיישב בה בקרוב ואין שעה כשרה מזו כדי להגשים את החלום. אלא שהמשולח עיקש ואינו שועה להפצרות ולטיעונים ההגיוניים ומוכן לעמוד לגורלו. מצפוננו אומר לו כי בעת כזאת שליחותו היא להיות עם תלמידיו. הוא עוזב אפוא את הארץ שפה אהב ושפה תכנן לבנות ביתו לעתיד, נפרד מידידיו, עומס מזוודותיו הגדושות עגנון על האונייה הפולנית האחרונה המפליגה מחיפה לקונסטנצ'ה בים השחור (הנמל הקרוב ביותר לפולין) ונחפז ברכבת לטרנוב שלא לאתר לפתיחת שנת הלימודים ב-1 בספטמבר 1939.

דא עקא, דעתם של תלמידי הגימנסיה העברית בטרנוב ושל הוריהם נתונה אותה שעה לבטחונם הם ולא לתחושת הסיפוק שחש קרש על שום שמצפוננו נקי. העובדה – החשובה לגופה בימים כתקנם – שעלה בידו להעשיר את ספריית הגימנסיה ביצירות עגנון והספיק להציבן על המדפים יומיים קודם ה־1 בספטמבר, לא המעיטה את החרדה. אכן, חרדתם של הורים ותלמידים נתגלתה מבוססת יותר מהתלהבותו הנאיבית והמנותקת מן המציאות של המורה בעל הכוונות הטובות: שנת הלימודים לא נפתחה כנקבע, לא ב־1 בספטמבר ולא אחריו – היא לא נפתחה כלל. מלחמה היא שנפתחה ב־1 בספטמבר, וכיום השביעי לקרבות נכנס כוח חלוץ גרמני לטרנוב והשליט בה ממשל כיבוש.

מוסדות החינוך בעיר, של פולנים ושל יהודים כאחד, נסגרו (פרט לבית־היתומים היהודי "אוקרונקה", שהורשה להמשיך לעת עתה בפעולתו), והמבנים נתפסו על־ידי ה"נרמאקט". קל לנחש מה היה גורל ספרי עגנון שאף תלמיד לא הספיק להציץ בהם, ושל הספרים הישנים שעמדו על המדפים. אלה ואלה הושמדו מן־הסתם כשהפך בניין "שפה ברורה" שברחוב אָנָה הקדושה למחסן צבאי גרמני.

כגורל הספרים כן גורל המורים. ראשון הנפגעים היה מנהל הגימנסיה העברית, ד"ר רוֹזֶנְבוֹשׁ. הגרמנים, שהחליטו להכרית כליל את האינטליגנציה הפולנית והיהודית בעיר מחשש לגיבושו של גרעין התנגדות בהנהגתה, הכלילו גם את רוזנבוש ואת צ'ולקוש – חבר סוציאליסט של מועצת העירייה ואביו של ציר לסיים הפולני – בקבוצת העילית ששילחו ב־1940 לאושוויץ. נוכח הידוע כיום על כל שהתחולל במחנה ההוא בשנות השואה, קשה להעלות בדמיון כי בטרם הפך האתר לבית־חרושת להכחדה המונית, עדיין טרחה מנהלתו לשלוח "הודעות פטירה" (שקריות) למשפחות, בהעמידה פנים שמדובר במוות מחמת מחלה. גם למשפחת רוזנבוש הוחזרה, תמורת עשרים זלוטי, קופסת פח שתוארה כמכילה את אפרו של האב/הבעל. כך זכתה הקופסה להיקבר כדין בבית־העלמין היהודי.

פחות נהירים פרטי מותם של המורים־מן־השורה בגימנסיה העברית. בהניחם, על־פי תקדימי מלחמות העבר, שהסכנה העיקרית אורבת לגברים, ואילו הנשים והילדים לא ייפגעו, החליטו רוב המורים הגברים, כמוהם כרבים מתלמידיהם, כבר בשלבים ראשונים של הכיבוש, להימלט על נפשם אל המחוזות המזרחיים של פולין שהממשל הסובייטי השתלט עליהם תוך הסכם עם ה"נרמאקט". כך ברח ללבוב מְלֶקֶיֶשׁ, המורה ללטינית; משחצו הגרמנים את הגבול הסובייטי ביוני 1941, הוא נכלא במחנה הכפייה 'יאנובסקה', שם זיהתה אותו תלמידה ששרדה, והוא (כעדותה) כבר במצב נואש. נמלט גם משה נְיִסְמָאן, המורה למדעי היהדות, ואולם מאז לא נודעו עקבותיו. אשתו, אֵיֶנְה לבית־לִיֶפְלִיך, המורה לספרות פולנית, חזרה עם בנם הקטן לגור אצל אביה, שעמד בראש בית־הספר היסודי העברי שנסגר וגם ניהל את בית־היתומים הקהילתי "אוברונקה" שפעל עדיין.

אלא שההסתמכות על תקדימי העבר נתבררה כתלויה על בלימה, שכן למערך ההשמדה המאורגן שהקימה גרמניה הנאצית לא היה תקדים. אכן, מבצעי הטבח

ההמוניים – כגון שלוש ה"אקציות" של 1942, שהקיזו את דם יהודי טרנוב עד מוות – לא הבחינו בין גברים ונשים ובין זקנים וילדים. כבר ב"אקציה" הראשונה שנפתחה ב־11 ביוני נספו דוֹרָה רֶסְלֶר, המוֹרָה לטבע ולגיאוגרפיה, הַנְּדָה זֵילְבֶּרְפֶּיג, המוֹרָה לגרמנית, וּבֶלָה פוֹרֶר, המוֹרָה להיסטוריה. עִמָּן נרצח גם נְאֶסְרֶפֶאל, המוֹרָה למתמטיקה ופיזיקה, שלא הצטרף לבריחת הגברים ונשאָר בְּעִיר כְּדִי לטפל בבנו הינוקא, אשר נתייתם מאמו בלדתה אותו.

ב־19 ביוני 1942, הוא היום הראשון שלאחר שבוע הדמים של ה"אקציה" הראשונה, נאטמו מוֹצָאֵי הרחובות האחרונים בטרנוב שישב בהם עדיין ריכוז יהודי גדול, והגזרה הוכרזה כגטו חובה סגור; כל יהודי העיר והסביבה ששרדו מן הטבח נכלאו בתוכו וגם מוסד ה"אוֹכְרוֹנְקָה" הועבר לשם, על יתומיו ומוריו. המנהל ליבליך והצוות המצומצם עשו כמיטב יכולתם לחדש את שגרת פעולתם החינוכית. אך גם קצו של מפעל זה לא בושש לבוא. ב"אקציה" השנייה, שהחלה ב־13 בספטמבר, צוּרְפוּ ילדי ה"אוֹכְרוֹנְקָה", על מדריכיהם ומנהלם, אל אלפי היהודים שהוצערו בדרך הייסורים לתחנת הרכבת בואכה מחנה פּוֹלֶיץ.

אפילו היה משום גִּ'סְטָה הַרְוֵאֵית־רומנית בהחלטתו של קרש לעזוב ערב המלחמה את ארץ־ישראל ולרדת, כאוֹרְפֵיאוס ודֶאָגֶטָה, לתחתיות שאול בעקבות תלמידיו האהובים, אין אופיו ההנְיִיטִי־ספרותי של המעשה מחשיד כהוא־זה את פְּנוֹת עושהו. היתה כאן, ראש לכל, רֵאִיית מקצוע ההוראה כעבודת קודש ויחס מצפוני לחובות המוֹכְנֹת בתפקיד המורה והמחנך. עם זאת אין להכחיש שצערו של קרש עלה בקנה אחד עם תפישתו הספרותית את החיים הנפרשים לנגד עיניו, מְשָׁל הם עלילה באחת הפואמות האֶפִיֹּת הקלאסיות הנודעות. בכך הוא הלך במידה רבה (הגם שבלא יודעין) בדרכה של גולדה, וכמוה נטה לראות את המציאות באספקלריה של הספרות: הִקְלֵף את שמות הגיבורים ואת שמות אֶתְרֵי העלילה שֶׁסְפָרִים, וידעָתָ מראש גם את סופו של הסיפור המתרחש במציאות.

אולם המציאות סירבה לאִמֵץ לה הפעם את המרשם הספרותי וביד גסה הִסִיטָה את הסיפור ממסלולו המצופה. וכך, משנאסר על בתי־הספר של טרנוב למלא את תפקידם והם נצטוו לפנות את מבניהם לשימושו של צבא הכיבוש, נגלה מעשה ההקרבה הקָרְשִׁי כמיותר לחלוטין – מיותר ועגום בחוסר התועלת שבו, ממש כשם שמיותָרים ועגומים ונטולי תועלת היו ספרי עגנון שקרש המסכן טרח להביא אישית מהארץ ובמו ידיו הציבם על מדף. תוך שבועות ספורים נחשף גם היקפה המסיבי של בריחת התלמידים מן העיר מזרחה, ונתברר כי פרט להדרכה אישית מוסוּוֹית כגון זו ברמה הבסיסית שהעניק רב אאזק לילדים ולנערים במרתפו, לא תיתכן הוראה מחתרנית לכיתות ברמה גימנסיאלית ממש. אוֹ־אז הבין אף קרש עצמו כי המציאות הביסה את הספרות, וגם תרומתו שלו לטרנוב אין חפץ בה עוד. מוטב אפוא כי יעזוב את עירו המאומצת בטרם פורענות וישוב לְלֶסְקוֹ, עיירת מולדתו על נהר הַסָּאן, כדי לסעוד את אמו בעת צרה, עד יעבור זעם.

לעולם לא נדע אם, בהתהפך עליו עולמו, עלו בדעתו של קרש הרהורי חרטה על החלטתו לעזוב את ארץ-ישראל ערב המלחמה. כך או כך, את סתרי לבו לא חשף בפני איש, אף לא בפני איִדֶק בִּיפְרָכֶךָ תלמידו, שישב בפִּיתוֹת הראשונות של הגימנסיה העברית יחד עם הַיִּשָּׁק נְרוֹפֵל על ספסל לימודים אחד, עד שעזב את המוסד ויצא ללמוד מקצוע לקראת חיי חלוציות בארץ-ישראל. כחודש אחרי כניסת הגרמנים לטרנוב ברח אידק, כרבים אחרים, מזרחה, וב־22 באוקטובר 1939 הגיע ללֶסְקוֹ כדי לחצות בה את הֶסְאן, הנהר שהפריד בין צבא ה"רייך" והצבא האדום. להפתעתו, פגש בכיכר העיירה את מורו, יליד המקום. פגישה גורלית באמת: בו בלילה צָלַח אידק את הנהר; בעצתו גם קרש עשה כמוהו, ושניהם העפילו יחדיו לגדה שמנגד. כאן הם נפרדו וכל אחד לנפשו שם פעמיו ללבוב, שמאז הפלישה הסובייטית היתה בירתה של אוקראינה המערבית – מְמָנָה טובענית של פְּלִיטוֹת מְנוּולֶת, ועם זאת קָרַש הצלה יחיד לנמלטי גליציה שקיוו לדבוק בו עד שוֹך הסערה. אלא שביוֹלי 1940 נפל דבר: השלטונות הסובייטיים החליטו להִגְלוֹת את הפליטים לעבודת כפייה באסיה התיכונה, בחוג הארקטי ובשממת הטייגה הסיבירית. בין המגורשים היה גם קָרַש.

לא זכה קרש להדריך את בני טרנוב הצעירים בקריאה ביצירות עגנון. ולא זכו תלמידי "שפה ברורה" להתוודע אל היצירה העגנונית שקרש העמיד לרשותם. ומה צר, שלא זכה עגנון כי תיקראנה יצירותיו על-ידי פרחי הנוער הטרנובאי בהדרכת איש כקרש, שבכל הדורות לא קם כמוהו עוד אוהב ספרות עברית ומפיצה, נושם אותה כל רגע ורגע וחש אותה בכל רמ"ח איבריו ושס"ה גידיו, חי אותה כל עוד הנשמה בקרבו ומת למענה ללא תלונה וללא חרטה.

ב

אם היה זה ייחודה של הלשון שגרם לגיפור ההתחלתי מן היצירה העגנונית, כי אז דומה שדווקא ייחוד זה הוא-הוא שהיה הסיבה העיקרית להימשכותו של הַיִּשָּׁק נְרוֹפֵל אחרי עגנון. אינטואיטיבית – או שמא משום שדימה להבחין בכתבים אלה בת־קול של ניגון הגמרא כפי שאזק אביו נהג להשמיעו תמיד – הגיע הבן לכלל מסקנה (והוא אז בגימנסיה), כי התוודעותו אל עגנון לא תהיה שלמה בלי שיחזור לעיין ביצירות שנגלו לו בשעתן ב"התקופה" כדרך שאבא היה מעיין בהן. או מוטב, יזמין את אבא לקרוא בסיפורי עגנון יחד איתו, כפי שהם נהגו לקרוא יחד בכתבי מנדלי מוכר ספרים.

רב אזק לא ידע לקרוא סיפור או שיר להנאתו; הוא עיין בהם כדרך שעיין בדף גמרא. למן מות מנדלי ב־1917 (הוא גרס בצער) חדלו כותבי עברית כהלכה בישראל, ואשר על כן הוא זונח עיסוק זה ומסתגר שוב בדל"ת אמות ההלכה ואת טיפוח מדף הספרות העברית החדשה הוא משאיר בידי גולדה. אך משעלעל בדפים שסימן לו בנו ב"התקופה", עמד מיד על ייחודן הלשוני של היצירות והחל מדריך את בנו כיצד "להפוך את הבגד שתהא בטנתו מופשלת למעלה", כלומר, איך לחשוף מתחת לפסות של עגנון המְסַפֵּר את מי שלטעמו של אבא הוא "עגנון האמיתי והחשוב", עגנון הַלְמֶדָן: חריף ובקי, מעיין המתגבר ובור סוד שאינו מאבד טיפה, והוא, כמו אזק עצמו, לעולם לא יחדל מלהרגיש ולנהוג, וממילא גם ליצור, כ"ישיבה בְּחֹר".

אט־אט נעשו, גם אאזק וגם בנו, מודעים לשינוי הגדול שעיסוקם המשותף בעגנון הביא על עולמם: הדרך בה חידד עיסוק זה את הבנת הבן בַּנוסח העגנוני (הגם, שלא כאביו, הוא התענג ראש לכל על עושרו הספרותי של כל סיפור) והדרך בה עיצב עיסוק זה את יחס האב אל מחבר הנוסח. לשמחת הנער, האב מצא עצמו הופך בעגנון מתוך הנאה גלויה – מתרפק על אשכול משפטים מזה ומאַמַת חוֹפֵן מובאות מזה – ומקורא עגנון לבקשת בנו הוא נהיה אוהב עגנון מכוח החלטה חופשית משלו.

מַעֲבֵר לברית הנאמנות הלמדנית, שגרמה לו לִרְבֵּ אַאָק לדבוק בעגנון לאהבה אותו, כאילו הם חברים מקדמת דנה, אף שלא נפגשו מעולם, הלכה ונכרתה ביניהם במפתיע עוד ברית סודית אחת, וזאת משהסיק האב מנוסח "הנידח" כי הקרקע שממנה צמח הסופר וממנה ינק למדנותו, קרקע של בוֹצ'אַץ' היתה, וכי מחוץ לבוֹצ'אַץ' גופא נזכרות בכתובים גם העיירות פּוֹטִיק וַיְלֹבִיץ'. לא שרב אאזק הכיר את בוֹצ'אַץ' והעיירות הסמוכות לה. הן איש מסעות לא היה מעודו, היפך צבי־הרש חותנו, ושלא כגולדה, אשר הזתה בדמיונה ארצות מעבר לאופק, הוא, אאזק, לנופים רחוקים לא התגעגע. מסעיו הגדולים לווינה ולפֶשְׁמִיֶשֶׁל, למולדביה ולקוֹרְץ' וחוזר חלילה – בין שנסע כפליט, כחייל, או כשבוי, ובין שנסע כחוזר מן השבי והגלות – המלחמה היא שכפתה מסעות אלה עליו. על כל פנים, לא היה לו עניין לזוכרם. אף המסע הגורלי של חייו שאותו ביצע מרצונו – הגלות שערך בנעוריו משממת וְסִלֹק לערוגות התורה של טרנוב – אורו כבר נמצא מוֹעֵם ב־1925 וזכרו ניטשטש אחר שלושים השנים שעברו מאז. אך אפילו לא יצא רב אאזק מטרנוב לבוֹצ'אַץ', בוֹצ'אַץ' באה כביכול אל רב אאזק בטרנוב, בדמות אחרון רבניה, ר' מאיר אָרַאק, שביהן קודם בעיירות פּוֹטִיק וַיְלֹבִיץ' – הוא מאיר אראק, שבתום המלחמה נקרא לעלות לכס הרבנות בְּמִתָּא דְטְרַנֹּב אחר שפֶּסֶס זה המתין מיותם מאז פטירת ר' אָבֶעֱלֶע שָׁנֹר שם בשנת 1914. וכך, משֶׁהֶפֶךְ רבה האחרון של בוֹצ'אַץ' אשר במזרח־גליציה לרבה האחרון של טרנוב במערב־גליציה, נכרתה, לשמחת הבן והאב, ברית תאומים בין מזרח ומערב, ברית למדנות מופלגת לפי מיטב המסורת של בוֹצ'אַץ' וטרנוב גם יחד.

במהרה נרקמו יחסי רעות וכבוד הדדי בין רַב אאזק, שזה אך שב ב־1918 מנדודי המלחמה לעירו, ובין רב העיר החדש. הקשר נתהדק עוד יותר נוכח סמיכות המגורים: רק מאה צעדים הפרידו בין דירת רַב אַאָק ברחוב בּוֹיֶ'נִיץ והדירה שהוענקה לרב אראק בקרבת ה'שְׁטִיבֶל' הַבֶּעֱלִי, בתוך החצר הקהילתית שצִלּו של בית־הכנסת "הגדול" מאפיל עליה. הידידות שנשזרה בין רב אאזק לבין מי שהקהל החל לכנותו (מחמת כבודו כמרא דאתרא בעירו החדשה) "דְעֵר טְאַרְנֶעֶר רַב", בעוד שעד אז הוא נודע בתארו "וַיְלֹבִיץֶעֶר רַב" ו"בֹּצ'אַץֶעֶר רַב" על שם ערי כהונותיו הקודמות, ידידות למדנים היתה וכל כולה קרבת רוח, הגם שיש והיא לוותה – ואפשר שרק נראתה כאילו היא מלוּנָה – בקורטוב של יוהרה אליטיסטית־תורנית. כך, מכל מקום, התרשם הסוציאליסט הצעיר, כאשר בשנים מאוחרות יותר סיפר לו אביו, תוך גיחוך של מְשׁוֹכָה, כיצד רטנו ה"בעלי־בתים" בצאתם מבית־הכנסת "הישן" אחרי מוסף של "שבת הגדול", לאחר שר' מאיר (המחויב לפי כתב מינויו לדרוש בבית־כנסת זה שתי דרשות בשנה, ב"שבת הגדול")

וב"שבת-שוֹבָה" פתח את דרשתו הראשונה לפסח במילתא דבדיחותא – "רבותי, באכילת מצה אין לי מה לחדש לכם, בָּרָם... – – וכאן הפליג ארוכות בים ההלכה, שפתיים יִשְׁקוּ, כשאלופי ה"לְעֶרְנָעַן" שנִכְחוּ במקום מתמוגגים מנחת, בעוד "בעלי-בתים" רבים, שלא עיינו ולא שָׁנו מימיהם, יושבים נדהמים תחתיהם ובעל-כורחם עונים אמן.

למן אותו "שבת הגדול" הראשון, מנהג נאה נתגבש פְּעִיר: בשתי שבתות השנה היעודות לדרשה מקבלים עליהם כל למדני העיר כולם, ואפילו הם נוהגים להתפלל במקום אחר, לבוא ולהתקבץ בבית-הכנסת "הישן" כדי להאזין לְדָבָר תורה מפי הרב. והגם שבדברי תורה והלכה יחסו של הרב היה מתנשא משהו – שנטל בְּמָה האמורה להיות עממית וְהִפְכָה לשיעור מתקדם לקומץ יחידי סגולה – הנה בחיי היומיום הוא נשאר צנוע ומסתפק במועט, והציבור נהה אחריו על שום פשטותו. עם זאת, גדול פרסומו בכל קהילות גליציה ואין עוררין על סמכותו; בגינו שימשה טרנוב מְעַן לשאלות שזרמו מכל פינות הגולה, וממילא שמינית שבשמינית מיוקרתו של הרב הַמְשִׁיב דבקה גם בעירו.

וצר שלא זכתה הקהילה אלא לשבע שנים של מלכות הרב עליה, שְׁלָקְחוּ המוות בא' סוכות תרפ"ו (3 באוקטובר 1925), ומאז ועד לחורבן טרנוב היהודית בשואה ב' 1942 לא נמצא לו יורש עוד וכיסאו נותר ריק ומיוותם כל הימים. החודש שבאמצעיתו נתבקש רבה האחרון של טרנוב לישיבה של מעלה – תשרי תרפ"ו – היה גם חודש "התעוררות" לעירוד הלימוד העממי של "דף יומי", רעיון שהעלה הרב מאיר שפירא שנתיים קודם-לכן ויישומו החל צובר תאוצה בקהילות פולין. במסגרת אותו חודש – כך הוכרו בבתי-הכנסת של טרנוב – ולזכרו של הרב אראק ז"ל תינתן ב"בְּסִמְנָרְש" (הלא הוא בית-המדרש שבאגפו האחורי של בית-הכנסת "הישן") סדרה של "סוגיות תלמוד לעם" ובה מבחר של שיעורי גמרא השווים לכל נפש בתוכנם ואופן הגשתם; כך תיפתח התורה שבעל-פה לציבור הרחב ולא תסתגר במגדל השן של תלמידי-חכמים בלבד.

רב אאזק, שמאז עוזבו את 'הקלויז' ב' 1914 קבע עתים לתורה ב"בסמדרש" ושמו הולך לפניו כבעל שיטה וכמורה אָהוּד על תלמידיו, נתכבד – בזכות-עצמו, כמובן, אך גם כידיד הרב ז"ל – לתת מיד אחר החגים את השיעור הראשון. הוא בחר לַחֲנוּךְ את המפעל ב"שְׁנֵי אֶחָדִין בְּטָלִית", הסוגיה הפותחת את מסכת בבא מציעא, שכל מתלמד מתחיל שואב מתוכה את טעמה הראשון של שקלא וטריא תלמודית. ואמנם, שבעים שנה ומעלה אחר המעשה, עדיין זכר ר' מוישה שְׁטִיגְלִיץ הישיש "שיעור לדוגמא דרמטי זה", שנכת בו בהיותו אֶבְרָךְ צעיר, והוא שיתף את בנו של רב אאזק ברשמי אותו שיעור, שלא הוּעַם וזהרו מאז הימים ההם. "שיעורו הפומבי של רב אאזק" – התלהט ר' מוישה – "היה מעשה אָמֵן, ששזר יחדיו את כל היבטיה של המשנה הראשונה במסכת וְהַשְׁפִּיעַ טעמו של כל איש ואיש בְּקָהֶל. המאזין המצוי, שאין עיסוקו בעיון והוא בא ל"בסמדרש" בתום יום עבודה מייגע, יצא בתחושה שהחכם דיבר אליו אישית – לא ממרומי פסגת הלמדנות כי אם כְּדָבָר איש אל רעהו – והדברים דברי נועם שהמאזין לא התקשה להִפְנִימָם. מאידך, תלמידי-חכמים שנכחו בְּמָקוֹם חשו אף הם בחידושי דברים: אם לא

בגופי ההלכות, כי אז לפחות בהצעת שיטה חדשנית להקניית גמרא לשדרות הרחבות של הציבור.

— "אהה, הַקְמָצָה שאין לה תיקון עולמית!" — היה האב חוזר ומְתַנֶּה צערו לפני בנו לאחר שנים, מדי סיימם קריאת סיפור של עגנון. "מה חבל שכל שיחותי עם ידידי רב מאיר אראק התייחסו לסוגיות התלמוד בלבד ולחידושים שקבע הרב, איש בוצ'אץ', בספרו. ומה צר שלא הכרנו את כתבי עגנון בן עירו קודם מות הרב, שכן אפשר שיכולתי לקבל ממנו פרטים על האברך יוסף שמואל צ'צ'קס שלמד בבית מדרשו." חרף האכזבה, מעולם לא פסקה לְגֵאוֹת בלב הבן אמונה עמומה, מיסטית כמעט, ששני הקשרים הללו — הקשר בין עגנון והרב והקשר בין רב אאזק והרב — ישתלבו יחדיו בדרך טמירה ויניחו יסוד לחוויה חדשה שאין לדעת מתי היא תתרחש ומה היא תוכנה. וצר שהאב לא זכה לראות בהתממשותה ורק לידי הבן ולידי בני ביתו עתידה להתגלגל הזכות למצותה עד תום.

ג

חוויה חדשה זו ראשיתה מְצַעַר. היא החלה צומחת כבדרך אקראי ובאיחור של כמה עשורי שנים מקרקעה של תלפיות, השכונה הירושלמית עטורת עצי האורן, שעגנון העיד בה "שאינן בכל הארץ כאווירה של תלפיות". אכן, עגנון בחר לשפון בה כבר ב־1927, וארבע שנים לאחר־מכן בנה בה ביתו, ובסיפורו הקצר "מאויב לאוהב" (שכותרת הפרק הנוכחי היא פֶּרְפֹּזָה לְפוֹתֶרֶת העגנונית) הוא מְפָרֵט, על דרך הַמְשָׁל, את תלאות בנייתו. לְמוֹד פרעות תרפ"ט וְשִׁבַע התקפות ב"מאורעות" תרצ"ו-תרצ"ט, האזור הועמד בְּקֶשֶׁה שבמבחניו בפרוץ מלחמת תש"ח. וכך, בהגיע הפולש המצרי עד לגדר של רמת־רחל, מהלך כרבע שעה בלבד ברגל מצמד השכונות ארנונה ותלפיות, פוּנָה האזור מתושביו והפך משלט קדמי של דרום־ירושלים. פעמיים נפל הקיבוץ בידי האויב, וכל פעם שבו כוחות המגן וחילצוהו מידי. ביצורים שהגדנ"ע, בפיקודו של כותב שורות אלה, הקים בחופזה בשכונת בְּקָעָה שהיא לרגלי תלפיות ופרוצה לְעֵבֶר העיר, היוו קו שני. אכן, גם כששִׁכְּכוּ הקרבות ובנם של אאזק וגולדה פשט מדיו והחל מחפש דיור בְּאִזוֹר, בעומדו לשאת ביולי 1949 את אוֹרְהָ אוארבך, ילידת תל־אביב, לאשה, עדיין עמדה תלפיות ריקה מתושביה, וגם איתור בית למגורים לא היה מתאפשר לולא היו בני־הזוג קציני צה"ל המורשים לנוע בשטח. המבנה שאוּפֵר לבסוף נסמך אל גדר התיל של המדינה — גדר המשקיפה על העמק שבין ישראל וירדן. פנימה, רק שני בתים ורוחב סמטא חצו בין בית־הצעיר ובית־עגנון השומם.

בבית־האבן הקטן, שהושפך לְחַתֵּן ולפלה בתנאי שהם יתקנו את הגג והקיר אחר שפגיעת פְּגֵז מצרי פערה בהם חור ענק, עתידים השניים לגור עשרים ושבע שנים ולגְדֹל שלוש בנות לתפארת. הבית נמְנָה עם הקדומים בבתיה של השכונה: על פי בור המים (שמתחת למרפסת הפוּנָה לְעֵבֶר ים המלח) נמצא חֶרֶת תאריך חנוכת הבית, "1925", היא שנת מותו של רב מאיר, רבה של טרנוב.

חודשים רבים חלפו עד שנתחדש אכלוס השכונה. רוב המתיישבים היו עולים ניצולי שואה, ורק מתי-מעט מן הוותיקים חזרו לבתיהם. בין המאחרים שוב היו עגנון ואַסְתֶּרְלֵיין אשתו. מטבע הדברים, שכנות של מגורים באזור מבודד שימשה גורם מקרב ותיקים וחדשים, ואך טבעי היה שיווצר קשר בין הצעיר, שמעבר מזה של הסמטא, ועגנון, שמעברה השני. לימים תהיה הסמטא רחוב, שייקרא על שם קלוזנר השכן, ועגנון הודה שקשה עליו השם כמען למכתביו. "גם זו לטובה" – ניחם אותו הצעיר – "כעת תדע שלא תיקרא על שמך סמטא דלה זו אלא רחוב גדול כיאות." עגנון צחק, אך ידע בנפשו שהנבואה תתקיים.

אין לדעת אם עגנון טיפח במודע את היפרותו עם השכן החדש, שעסק בהוראה והמשיך בלימודי דוקטורט באוניברסיטה. אפשר שהסופר הבחין כי שכנו יוצא לצעדות יומיות, וקיווה שהלה, מצוי בהישג יד ואוהב לצעוד, יחבור לטיולי אחר צהריים וערב שהוא, עגנון, נהג לערוך מדי יום ביומו. הסופר לא טעה.

ואמנם, די שעגנון יקיש פעמיים בכדור המתכת שעל דלת ביתו של השכן ויסמן לפותח "בוא!", ומיד יניח המורה-הסטודנט כל עיסוק או תוכנית ויתלווה אל אורחו. אראז כהרף עין תימצאנה סוליות נעליהם של השניים צועדות מאליהן, סוסות עבודה ותיקות, בתנאי הקבוע, הלך ושוב, פעם ועוד פעם, מתלפיות לרמת-רחל וחזור חלילה. והיה כי יבוא עגנון ומצא את בית השכן נעול, הוא יתלה זלזל של ברוש על המקש, ובשוב השכן לביתו יפענח את הצופן וחיש מהר יחצה את הסמטא בואכה בית-עגנון. כך או כך, היוזמה למפגש מעולם מצד עגנון היא באה ומשך השיח ונושאו לעולם על-ידי עגנון הם נקבעים. והצעיר שוקד בקפידה לשמר בזכרונו כל פרקי ההתוודות שהסופר נוהג לטוח לפניו בשעות חסד: על התלבטותו בין האידיית והעברית; על ייחוד קשריו עם פֶּרְנָר; על מורכבות ידידותו עם ביאליק; ועל חוויותיו מתקופת ישיבתו בגרמניה.

מובן שעגנון הכיר את שכנו בשמו המעובדת בלבד, ומששאל לשמו הקודם ולעיר מוצאו, עצר מלכת, תוך שהוא ממלמל ספק אל עצמו ספק אל בן-שיחו:
 – "טרנוב, מחניים... עוד בשנות השלושים שקבתי והרהרתי בטרגדיה הנוראה וכעבור עשר שנים פללתי תחושותי ב'תמול שלשום'. אפשר זכור לך הקטע?"
 – "וכי יכולתי לשכוח? הן הפכתי והיפכתי בו שוב ושוב ומאליו הוא נחרת בזכרוני. ומה צר שאבי לא זכה לקוראו, שכן היה מוצא בו מרחשי לבו:

פתאום לבך ננער בשביל שהגיעה הרכבת לטרנוב. זו טרנוב שהוסיפה מושבה אחת בארץ-ישראל. אותה מושבה, מחניים, כבר חָרְבָה ויושביה יצאו בפחי נפש. אבל חיבת עינף שרויה על כל אדם מישראל שעולה מן העיר, שהרי אפשר שאותו אדם נתן ידו לארץ-ישראל, או שהיה בארץ-ישראל וחזר, מפני שלא עלתה לו ישיבתו.

"כך ננער גם לב אבי לקראת בוני מחניים, ומן-הסתם היה אבא מאמץ דבריך כל-אימת שפגש בחוצות טרנוב במוטל לֵיִפֶּל, 'שהיה בארץ-ישראל וחזר מפני שלא עלתה לו ישיבתו', אך עד אחרון ימיו קיווה לשוב למחניים ולשקמה."

ביחד עם מחנניים העלה עגנון את זכר נַפְן האחרון של בוצ'אץ' ושל טרנוב והחל מספר בשבחיו.

הוא עלה לספרייתו שבקומה השנייה של הבית והביא משם חלק ב' של קובץ השו"ת "אמרי יושר" לרב אראק, הלא זה החלק שיצא לאור בטרנוב-קרקוב חודשים ספורים בלבד קודם פטירת המחבר (חלקו הראשון של הקובץ נדפס במונקאץ' עוד לפני תום מלחמת-העולם). אלא שעגנון לא אמר די בכך, ובלהט וגאווה של בן-עיר החש כי כנף בגדו של בן-עירו המהולל יורדת גם על כתפיו, מנה את כל יתר חיבוריו של הרב בתחום ההלכה וסיפר כי הם נודעו לתהילה בחוגי הלמדנים בגליציה ובעולם התורה כולו.

לבקשת עגנון סיפר השכן את ששמע מאביו על קשריו עם הרב אראק בשנות כהונתו של זה בטרנוב, וגולל לפניו אחד מחזיונות ילדותו הבלתי-נמחים, הלא הוא זכר הלווייתו של הרב, אור ליום שני של סוכות – חוויה לילית מפחידה: ההלוויה הראשונה שהילד בן החמש ראה מימיו. הוא המתין לקהל המלווים בפירת רחוב בּוֹן-נֵיץ, לצד קומץ הגויים שבאו להתבונן בתהלוכה היהודית המוזרה, ובין גושי נשים יהודיות (ואמו בתוכן), שעטו צעיפים כהים לראשן.

לפתע עבר רחש פֶּקֶהל: הארון קָרַב! יָרַח תשרי מלא עמד במרכז השמיים ולאורו הִגִּיחַ נהר מגבעות שחורות (ואף מגבעתו של אבא ביניהן) ונשפך מתוך רחוב נוֹבָה – הוא הרחוב שבו משרדי הקהילה והכניסה הראשית לבית-הכנסת "החדש" ושבו עצר הקהל לאמירת קדיש (בשל החג לא נישאו הספרים) – והוסיף זרום וזרום לעבר בית-העלמין. טרנוב היהודית נפרדה מַרְבָּה.

ד

מששב השכן הסטודנט מאמריקה, תעודת דוקטור מאוניברסיטת 'קולומביה' בידו ומינני למשרה חלקית באוניברסיטה העברית באמתחתו, עלתה, ביוזמתו של עגנון, היפרות שני השכנים מדרגה והפכה לקשר רוחני עמוק שאותו לא שיערו השניים בפתח דרכם. ראשיתו של הקשר החדש בנושאים אשר זה שנים משכו את עגנון בעבותות קסם סמויות – שספק אם יכול להסביר מקורן – בעוד ידוע לו שהנושאים הללו ממש הם לחם חוק לבן-שיחו ועבודתו המדעית מתמקדת בהם.

שעות אינספור נכון היה עגנון להקשיב לחברו כשזה מתמַצֵּת למענו פרקים בדברי ימי הקיסרות הביזנטית ובתולדות יוֹרְשָׁתָה, הסולטאנות העות'מאנית. מן ההערות שהיה עגנון משחיל במהלך ההאזנה ניכר היה שאין הנושא בלתי-ידוע לו בקוויו הכלליים וכי מן-הסתם קרא או שמע הרצאות באותן סוגיות בשִׁבְתוֹ בגרמניה – ומי שמצוי אצל כתבי עגנון לא יחסר מַרְאֵי-מְקוֹם לכך. לא הפתיעו גם השאלות שהקשה עגנון בקורות מלכות פולין הקדומה, שכן כתב על יהודיה.

אך הפליאה התעניינותו החוזרת של יהודי תלמיד-חכם ושומר מצוות בנושא האחר שהחוקר הצעיר התמחה בו – קורות הקראים והקראות. בעניין רב הקשיב לתיעוד שעל-פיו מיקם חֲבֵרוֹ את הופעת הקראות בביזנטיון כבר במאה העשירית – יִבְלֵ שנים לפני התאריך המקובל עד כה – וזאת לא כהתפתחות רוחנית בתוך החברה היהודית היוונית

פנימה, אלא כפועל יוצא של הכיבושים הביזנטיים המפליגים ששטפו באותה תקופה מרחבים במזרח המוסלמי (ובהם קהלים קראיים) ועוררו גלי הגירה מסיביים מן המחוזות המסופחים לעבר קושטא ושאר מרכזי הקיסרות. בו בזמן חתרה סקרנותו של עגנון לקלוט את שנתחדש במחקר הקראי בכללותו מאז שנות השלושים המאוחרות, כשפרסם החוקר יעקב מאן, מיוזעו ושכנו לתקופת-מה בתלפיות, אוצר תעודות קראיות אדיר מאוספי פֶּטְרֶסְבוּרְג. אגב, מחקרי קראות שקדמו למאן ערוכים היו על מדף בספרייתו: את כולם קרא בין שחברו בעברית או בגרמנית, ולמד להפנימם לפרטיהם ודקדוקיהם.

כבר בשיחה הראשונה בנושא זה גילה עגנון כי קרא את המאמר המתודולוגי שבן-שיחו פרסם ב"תרכיץ" ובו ניתוח מחודש של המקורות על שלב הראשית של קראות ביזנטיון ורנוויץקה כוללת של תיארוך השלב הזה. כדרכו, נידב עגנון שבחים למאמר כפי ששמעם ממיוזעיו החוקרים, אך מילא פיו מים כאשר לדעתו שלו. בה בעת הצטער על שהוא מנוע מלקרוא את "הקראים בביזנטיון" – ספר עב-כרס שחברו פרסם בלשון האנגלית – שכן אין הוא מצוי אצל לעז זה. עם כל זאת ביקש עותק לספרייתו ושמח כשהמחבר הביאו לו כשי.

רק בעקבות אירוע בקיץ 1960 נתבררה לו למרצה הצעיר מידת מעורבותו האישית של עגנון בנושא, ונתגלה לו שאין הקראות לגביו עניין שבסקרנות אינטלקטואלית גרידא, אלא היא מעוגנת בזכרונות ילדותו במזרח-גליציה ובראשוני רשמיו מירושלים. שהנה יום אחד הקיש עגנון על דלת השכן, לא פעמיים כמנהגו, אלא במטח נקישות נסערות: "קרא!", הוא תקע תחת חוטמו של השכן מכתב מהנהגת הקראים שעלו לישראל ממצרים והתמקמו – פלא-פלאים! – בעיר נְמֶלָה, אפשר משום שחי בקהלם הדתיים התיישבות אבותיהם בעיר זו לפני אלף שנה. אכן, ברמלה, מושב המושל המצרי-הפאטימי, קמה אז, בנפרד מ"אבלי ציון" קראים בירושלים, עדה קראית חזקה, ובראשה נשיאים המתייחסים על בית-דוד; הודות למעמדם המדיני והכלכלי האיתן במצרים דאז, הם לא נרתעו מלהתערב גם בחיי הקהילה הרבנית יריבתם ובפעילות הגאונים הארצישראלים.

"מה אתה מציע שאעשה?" – גנח עגנון, וקולו כקול אדם שנעשה לו עוול נורא והוא אובד עצות באין לו דרך להתגונן מפני מלעיזיו. במכתבם הלינו הקראים על שילדיהם אולצו לקרוא בבתי-ספר ממלכתיים כתבי עגנון המקילים ראש באבותיהם. כך סיפורו על קראי ירושלים שכביכול הכשילו רב בישראל בבקרו בבית-הכנסת התת-קרקעי שלהם בעיר העתיקה וגרמו לו לדרוך על ספר הרמב"ם שהוטמן תחת השטיח; בתגובה הטיל הרב הפגוע קללה על היישוב הקראי בירושלים. כן הרגיזה את הקראים העדות העגנונית שבאה כביכול לנגחם על המנהג לתלות ציצית בבית-הכנסת לעיני הקהל – נוהג זר לקראי מצרים.

Handwritten text in Hebrew, appearing to be a letter or a collection of notes. The text is written on lined paper and is heavily obscured by a dense, dark, grainy texture, likely due to the scanning process. The handwriting is cursive and somewhat difficult to decipher. There are several lines of text, some of which are underlined or crossed out. The overall appearance is that of a scanned document with significant noise and low contrast.

טיוטת עיפרון של איגרת עגנון אל הקראים (עמי ב')

למראה צערו של הסופר, שכנו – שהיה מקובל על הקראים כידיד העדה ואף חיבר לבקשתם מבוא למהדורה הישראלית של ספר הדינים שלהם "אֲנֶרֶת אֱלֹהֵינו" לְאֵלֶיהָ בְּשִׁיבְצֵי וְהַקְדִּים לְבַקְשָׁתָם פֶּתַח דְּבַר לְהַגְדָה שֶׁל פֶּסַח קְרֵאִית שְׁנֹדֶפְסָה בְרַמְלָה – הַתְּנַדָּב לְעֹזֹר לְכֵרִיתַת "סוּלְתָה" בֵּין הַצַּדִּדִים, בְּהַצִּיעוֹ לְעַגְנוֹן לְנִסְתָּ פְתַבְה־בְּהֵרָה וְהוּא, הַשֶּׁכֶן, יִבְיֵאוּ אִישִׁית אֶל חַיִּים לוי, מְזַכֵּיר הַעֲדָה בְרַמְלָה. בְּמִגִּירַתוֹ שֶׁל חוֹקֵר הַקְרֵאוֹת שְׁמוּרָה עַד הַיּוֹם טִיוֹטַת עֵיפְרוֹן שֶׁל הַמַּכְתָּב שֶׁעַגְנוֹן חִיבְרוּ בּוֹ-בְּמִקּוֹם בְּכַתְב־יְדוֹ הָאוֹפִיִּינִי עִם מַחִיקוֹת וְתִיקוּנִים וְשִׁכְנוֹ הַדְּפִיסוֹ בְּמַכּוֹנָה. מַכְתָּב זֶה הוּא אוֹלֵי הַמַּסְמָךְ הָאִישִׁי הַיְחִיד הַמַּעֲיֵד עַל רַקַּע יַחְסוֹ שֶׁל עַגְנוֹן לְקְרֵאוֹת.

לכבוד

מר חיים לוי

מזכיר עדת היהודים הקראים בישראל

רמלה

שלום וישע רב, לפרשת וזאת חקת התורה תש"כ

תמול בא מכתבך ואני ממהר להשיב לך מפני הכבוד.

תמה אני עליך שמצאת בדברי שבספרי בלבב ימים מעין זלזול על הקראים. חזרתי וקראתי את הדברים ולא מצאתי בהם שמץ פגיעה במעלת כבודכם. חוץ אולי מן האגדה על בזוי כתיב הרמב"ם ז"ל, אלא שכבר אמרו חכמים, אין מקשין על האגדות. בכלל, צריכני להודיעך שמצוי אני אצל ספרי הקראים. ואם איני יכול להשתבח שבקי אני בהם, מכל מקום רבים מהם עומדים בארון ספרי מספר תפלות הקראים עד לספרו של אבן רש"ף. ואין צריך לומר שספרי המחקר על הקראים, כגון פינסקר וכיוצא בו, מצויים בידי.

ועוד אגיד לך, שאני נשיא חברת "מקיצי נרדמים" שקיימת כמאה שנים והוציאה מבחר מספרי רבותינו – נתתי את ידי להוציא את "פתרון שנים-עשר" לאחד מגדולי החכמים הקדמונים של הקראים ר' דניאל אלקומסי, אף-על-פי שיש בספר דברים קשים על רבותינו ז"ל.

ועוד זאת. באחד מ"שבעת ימי מצה", כלומר בחג הפסח, לפני ארבעים ותשע שנים, ישבתי שעות הרבה בבית הכנסת של הקראים שבירושלים לפנים מן החומה בחברת שני עולי רגל קראים מפנים רוסיא. וכשיצאתי אמר לי השמש שהגדול שבהם מיוחס וחשוב ונתנדב כסף כדי להוציא את "אדרת אליהו" לר' אליה בשייצי.

ולענין ציצית, כדאי לך שתדע שמנהג היה בין קראי פולין, כגון בהליץ' שאינה רחוקה מעיר מולדתי, שהיו תולין את הציציות בבית הכנסת כדי שיסתכלו בהם לקיים מה שנאמר וראיתם אותו וזכרתם וג'. ולענין טומאה וטהרה, כבר נתפרסמו תעודות רבות על-ידי החכם הפרופסור יעקב מאן, בעיקר לגבי קהילות קראי ליטא.

שכני וידידי הדוקטור צבי אנקורי מן האוניברסיטה העברית, שהוא חוקר מובהק בתולדות הקראים, מתעתד לבקר אצלכם ברמלה, וממנו תשמעו חדשות ונצורות וגם

יגיד לכם על יחסי לקהל בני מקרא יצ"ו. שבת שלו' ומבורך לך ולכל עדת היהודים הקראים. השם יהיה בעזרכם

ש"י עגנון

נ.ב.

רואה אני שאתה קורא בספרי. אפשר שראית את התיאור של שופט מעדת הקראים שהיה משמש שופט בבית המשפט בעירנו.

ואמנם, בעקבות המכתב האישי ששיגר עגנון אל מזכיר העדה, וכתוצאה של השיחות שהשליח ניהל בעת ביקורו ברמלה, השלום וההבנה באו לשרור בין עגנון לבין עדת היהודים הקראים בישראל, ומאז, מדי שנה בשנה, נשלח לש"י עגנון בתלפיות שי ידידות ופיוס: לוח שנה קראי שבהוצאת העדה.

ה

אט-אט ובאי-רואה החל הקשר בין עגנון לשכנו פורץ את מסגרת השיחות ה'מלומדות' של שלב שני ועולה שלב נוסף. ככל שיחלפו הימים ילך הקשר וישגה באורח פלא עד כי יבשיל ויהפוך לקרבה של רעות מיוחדת במינה, רעות שאינה תלויה בדבר, מוחקת את הבדל הגיל בין שני הרעים, מפילה כל מחיצה ומתעלמת מכל סייג וטאבו. קרבת רעות זו תהא מוזנת היזון מתמיד משיחות נפש ממושכות, שהשתרעו על פני שעות אחר-הצהריים ושעות הערב (חוק בל-יעבור, זאת ידעו הכל: עד הצהריים עגנון עובד בביתו), והתנהלו בנינוחות ובחופשיות גמורה, תוך שבני-השיח מתהלכים כפיייתית כמעט, פעם ועוד, פעם ועוד, מפנית רחוב קלוזנר ועד רמת-רחל המשוקמת.

נראה, ש'נינוחות וחופשיות' היו אבני הפינה של המקלט שאותו ביקש עגנון למצוא – ואותו אמנם מצא – אצל שכנו בשלב השלישי והאחרון, הוא שלב ה'שלוות' של רעותו עם שכנו. פרדוקסלית, ככל שעלה מעמדו של עגנון בקריית הספר הירושלמית וככל שנתחכך באנשי האוניברסיטה שביקשו קרבתו ונתבססו מהלכיו בחברה האקדמית, ועם זאת, מכוח המציאות הוא נשאר מחוצה לה, כן גברה דו-ערכיות יחסו לחברה זו: את צביעותה והתחסדותה תיעב, כפי שרק עגנון ידע לתעב; על התנפחותה הנלעגת מרוב חשיבות עצמית לגלג כיך האירוניה הארסית הטובה עליו; ואת עוולותיה ותכניה הגדולים והקטנים ידע ל'פני ולפנים' ואף כ'מז לשמץ מהם בספריו. אף-על-פי-כן נעמו לו דודיה ותנופתה וכיבודיה, והוא נשאר כ'רוץ אחריה בעבותות אהבה וברגשי אשם גם יחד, כאילו נכשל חלילה בגילוי עריות.

"מה הם רוצים ממני? הם אינם חדלים להזמין אותי וגוזלים את זמני" – היה עגנון מתלונן באוזני ידידו.

עם זאת, בעוד הוא חוזר ומקונן על ההזמנות שבולעות אותו חיים, הוא הוסיף להיענות לכל הזמנה וללכת לכל מפגש ולטעום מכל עוגית וללגום מכל משקה, ואחרי שעות של העמדת פנים כלפי חוץ ותיעוב מחליא מבפנים היה נחפז לבקש מקלט ברוח התלפיונית המטהרת שת'ט'פח על פניו עת יתהלך בחברת שכנו מפנית קלוזנר לרמת-רחל. כאן, בשיח נפש עם ידיד – שאין צורך לטלפן לו מראש כדי לקבוע פגישה, ותמיד

הוא בהישג יד, ותמיד מוכן להתלוות, ויודע להקשיב, ואינו נרתע מלהביע דעתו גלויות ובלי כחל ושרק, אף אם אין היא נעימה במיוחד – שופך עגנון חמתו על עצמו ועל החברה, מלגלג על האנשים המסוימים שנתארחו במסיבה המסוימת או נתאספו בִּפְנֵי כַּן המסוים, ונגעל מהדברים המסוימים שלשונות רעות גלגלו בהם לתיאבון. ואף-על-פי-כן חוזר עגנון ומספר את הדברים, ללא מעצור ורתיעה ובחופשיות גמורה, מדעתו שכאן אין צורך להעמיד פנים ולהיזהר, שכן הידיד – השייך אמנם מקצועית לממסד האקדמי אך תמיד שומר שם על חירותו ופרישותו, ואף משלם על כך ביוקר – לעולם לא יגלה דבר לאיש.

חרף כל הסתירות האלה לא פסו מנפשו של עגנון הגעגועים להידמות לאנשי האוניברסיטה דווקא, ויש שהרהור סמוי של התקנאות בפרופסורים ובסדרי עבודתם היה פוצח בזמזום טורדני במוחו, כיתוש זה שאינו עוקץ עקיצה ממש אך מדריך את השלווה. תחושה כזאת היתה מתעוררת משנתגלו לו לעגנון בביקורו אצל פלוני חוקר שיטות 'יעילות' של שליטה בחומר, ולא כל שכן כשהמדען היה איש כלבבו ועגנון העריך פועלו הערכה יתרה.

ממקרה הזה אכן אירע ערב אחד בשוב עגנון מביקור בבית ידידו המלומד הפרופסור גוֹיִטְיִין. רדוף רגשי תסכול, עגנון שם פעמיו היישר אל בית שכנו, בדעתו כי רעות אישית ומקצועית קושרת את שכנו אל גויטיין:

"הה, מה נפלא היה" – הוא התוודה, תוך שהוא מתרווח בכורסה החביבה עליו – "אילו יכולתי לתַיִיק גם אני מחשבות, רעיונות לסיפור, ציטוטים ומראי מקום מחיבורים שונים בכרטסת מן הסוג שראיתי אצל גויטיין!"

"כן, לוא רק יכולתי... אך אני כל-כך לא מסודר!" – שב עגנון לקונן על מצבו, כאילו לא היתה לענק ספרות זה שיטה מְשֻׁלוּ לרישום רעיונות לתזכורת וכאילו לא הוכיחה שיטתו יעילות יְתֵר בשנות יצירתו הארוכות. פתאום הוא דמה לאדם שנתגלה לו כי חי שבעים שנה באשליה של הישגים בעוד שרוב ימיו בוזבו לריק. אמונו הטוטאלי ביתרונותיה של שיטת גויטיין עורר רושם, כי בעל השיטה המלומד אכן הדגים בפני אורחו כיצד יוכל גם הוא לאמץ שיטה זו בעבודתו שלו. והנה נראָה בעליל שעגנון הציץ ונפגע, הגם שלא היה ברור איך תכנן את צעדו הבא: הציפה שהשכן החוקר יתרגם עבורו את ההלכה לשפת מעשה, וזאת משום שהלה מכיר היטב את שיטת העבודה של גויטיין ואף משתמש בעצמו בכרטסת מעודכנת בתחומי מחקרו?

לשווא יגע הצעיר להצביע על הידוע לעגנון ממילא: על השוני הקוטבי בין מלאכת איסוף מקורות של חוקר ובין תנופת דמיון יצירתית של סופר. עד שבִּפְקוּעַ סבלנותו הטיח בעגנון דברי כיבושין שהלה לא שמע דומיהם מימיו: "עגנון!" – פני הידיד לבשו עתה ארשת של תומרה בלתי-מתפשרת – "הספרות העברית לעולם לא תמחל לך אם תתמקד בארגון כרטסות! אם בכל-זאת תעשה כן, בוודאי נזכה לשני גויטיינים מצוינים, אבל, אבוי, יחסר לנו העגנון האחד, היחיד והמיוחד!"

דומה שבכך נחה דעתו של הסופר, והנושא לא עלה שוב. אך רָאָה: אפילו שבק רעיון הכרטסת חיים לכל חי, עדיין לא פסקה התלונה בפיו של עגנון וקינתו הוסיפה להדהד

מתלפיות עד רמת־רחל. "הוי, מה הם רוצים ממני? מזמינים אותי לטקסים בלי שאמצא ידי ורגלי בהם. ואני" – כאן הוא לחש כמתחטא – "אינני אלא 'ישיבה־בְּחֹר' פשוט!" היה בה בהצטנעות מעושה זו לא מעט מן המגוּחַךְ. אך לזכותו של עגנון ייאמר שאין כעגנון עצמו מומחה להבחין בְּפֶן המגוּחַךְ של מצב; אשר על כן הוא השיל מעליו את הפוזה של "שאינו יודע לשאול" והלבישה על גופו של תלמיד־חכם אחר, שאף הוא, כדבריו, "ישיבה בְּחֹר" ביסודו ואינו רגיל בטקסים וברוב עם. כאן מתחילות עיני עגנון לשגר נצנוצים שועליים בפותחו בפעם המיִיִודע־כמה בסיפור המעשה ההוא, וניכר שהוא צוחק מן השערורייה מחדש, אף שאין לדעת אם צחוק של סיפוק בדיעבד הוא זה על שלא קרה כזאת לו אישית, או חלילה פְּנִית שמחה יש כאן לאידו של חבר.

מעשה באותו "ישיבה בְּחֹר" מלומד שהזמינוהו לבית־האופרה להצגת גאלה על כל גינוניה. הושיבוהו אחר כבוד בשורה הראשונה ליד מטרוניתא אחת ששמלת הערב החגיגית שלה, העשויה משי לבן, שופעת וגולשת גלים־גלים ומבקשת לה מרחב מחיה מעבר לגבולות המושב של גבירתה. במהלך ההצגה, בעוד האולם שרוי בחשכה ורק אורות הבמה זורעים אור חיזור על השורה הראשונה, הבחין המלומד לפתע בזנב פד לבן המשתלשל לו ברישול על גבי מכנסיו. "נבהל" – משתמש עגנון במלה הדרמטית החביבה עליו – שכן פשוט לו למסכן שכותונתו הלבנה היא־היא הסוררת שפורצת לה במשובה דרך חוצה מתוך מכנסיו (אשר מן־הסתם אינם מכופתרים כהלכה, כפי שקורה לו לעתים קרובות). התחיל טוען בחשאי ובחיפזון את הבד הלבן לתוך פתח מכנסיו: הוא טוען והבד הולך ונמשך, טוען ואין לכותונת סוף. עד שרעם אדיר של מחי כפיים החריד את ידיו העסקניות: סוף מערכה. נדלקו האורות כאולם והקהל קם על רגליו, מוחה בהתלהבות. ההמשך נשאר סוד כמוס עם עגנון כל הימים, שכן מעולם לא עלה בידי הסופר להשלים סיפורו, כי הטביעו בפרץ צחוק נדיר – אכן נדיר, שבדרך־כלל ידע עגנון לספר סיפור מצחיק בלי שיסגיר, בקול או בניצוץ בעין או בהעוויה, את הצחוק המחלחל בעורקיו.

"הוא אשר אמרתי" – הפטיר כמנצח ועיניו רשפים – "'ישיבה בְּחֹרִים' אנו ותו לא, וכאלה נישאר עד עולם!"

אולם השכן דוחה את העמדת הפנים העגנונית ואינו נופל בפח שטמן לו ה"ישיבה בְּחֹר" הנהגה להתחזות לשלמיאל. "אם אכן ב'ישיבה בְּחֹרִיות' עסקינן (מגיב השכן), כי אז יש גם באמתחתי גילוי שיפתיע אותך: אף אבי בטרנוב התוודה בשעתו לפני כיצד הוא רואה בדמיונו את דיוקנו של מחבר "הנידח" מ'התקופה'. הוא דימה אותך בדיוק כך: 'ישיבה־בְּחֹר', אך אחד במיטבו, ולא קריקטורה של המקור – לאמור, חכם ואוהב ונאמן, וכו' בזמן מבחין גם במגוּחַךְ שבחיינו ואינו חוסך שבט ביקורתו." אכן תחושה נפלאה של שותפות החלה מחברת – לשמחת הבן – את "הישיבה בְּחֹר מטרנוב" עם "הישיבה בְּחֹר" (האמיתי, לא המתחזה) מבוצ'אץ", בלי שהשניים הכירו זה את זה. שניהם בניה המובהקים של גליציה היהודית, מקרקע ה"לערנען" הגליצאי נבטו והבשילו, את אווירה המחפים של גליציה הלמדנית שאפו מלוא ריאותיהם, ומהמים החיים של מעיינם הגליצאי המשותף שתו תורתם.

האמת, לא עלה ביד ההצטנעות ה"ישיבה בְּחֹרֵית" של עגנון להטעות איש, ואין לך בימים ההם אירוע ספרותי אחד בירושלים שה"ישיבה בְּחֹרֵית" אינו מככב במרכזו. כשם שלא דחה מעולם הזמנה לאחת ממסיבות ההבל, אף-על-פי שידע כי סופו לשוב בוודאי חרטה לתלפיות, כך – הפעם בצידוק גמור – לא החסיר אף לא הרצאה אחת או רב-שיח מלומד בנושא עגנון. כלל גדול בידו: לעולם לא יתערב אישית בדיון על יצירתו ולא יסביר את הכוונה או הדור-משמעויות החבויות בה, כי אם הוא כצופה מן הצד (למרות שישיבתו בשורה הראשונה) וללא פשרות ידחה הפצרותיהם של שומעים לחוות-דעתו על הפרשנות של המרצה ואין הבעת פניו מסגירה את המתרחש בלבו. לאכזבת שכנו, כך הוא נוהג גם בשובו מן ההרצאה לתלפיות. דווקא בתחום שסקרן את הידיד באמת (שלא כרכילות האקדמית שנפשו נקעה ממנה) היה עגנון נוהג גם בשיחה עמו משמעת עצמית חמורה ומחזיק את רשמיו חתומים בתוך לבו. לכל היותר, כמחווה של ידידות, הוא מתרצה להגיב על שאלת שכנו בהענויית פנים – מסוג ההענויות שאתה מוצא בפניהם של ילדים שרצונם להראותך עד מה הם מואסים בתךד שאמותיהם מתעקשות להלעיטם בו.

יום אחד – שבועות מעטים אחרי שהחלו מתפרסמים ב"הארץ" פרקים מ"הדום וכיסא", וכל מי שיד ורגל לו ב"עגנונולוגיה" משנס מותניו לפצח תעלומת הנוסח – שב הסופר מן העיר, מהרצאה שהוקדשה ליצירה זו.

"נווה...?" – קידם השכן את פני עגנון בחוסר סבלנות, וטעמו עמו. עגנון התחיל מתאר בהתפעלות את ציבור המאזינים הרב שמילא את האולם ומנה את קהל המעריצים והמעריצות שקוקר סביבו. אנקורי למד כבר מזמן שתיאור גדולו של הקהל הוא תכסיס התחמקות פדוק בפי עגנון שלא להיכנס לעובי הקורה. אשר על כן לא הקפּה: "אבל מה דעתך על הפירוש?" – הוא הקשה בלי רחמנות, וטעמו עמו.

למרבה הפלא ושלא כדרכו, עגנון יצא הפעם מגדרו בנדיבות תשובתו ואף הגדיל לעשות וענה על השאלה האחת בשלוש דרכים: לא זו בלבד שהעווה פניו בהענויית התךד המסורתית, אלא גם הרים תרומת קול נדירה והרת-משמעות, משוננת בשלושה סגולים: "אָאָאָ!". ועוד הוסיף עליה תנועת יד מבטלת מלמעלה למטה, כאילו הראה כיצד נטלו סיפור תם שלא נְטָא ודרדרו אותו על לא עוול בכפו מאיגרא רמא לבירא עמיקתא.

הם צעדו זמן-מה בשתיקה. לא ברור במה הרהר עגנון אותה שעה, אך בן-לווייתו חיבל תחבולותיו במרץ, וטעמו עמו.

מעודד מנכונותו הנדירה של ידידו לסמן הפעם (אם גם לא במלים) את דעתו בעניין בו נהג עד כה שתיקה גמורה, אור אנקורי עזו והניח את המלכודת: "עגנון" – הוא אמר בכל הענווה שהוא מסוגל לגייס – "יש לי פירוש משלי ל'הדום וכיסא'. אתה מוכן לשמוע?" עגנון הוסיף להתקדם בשתיקה ובסוף הניף ידו בתנועה בלתי-ברורה, שאפשר היה לפרשה כ"מילא, נְבָר, כאשר אבדתי אבדתי", או אולי "הנח לי, תיאורְיָה אחת ביום מספיקה די והותר." אנקורי, מכל מקום, ביפר להבינה כהסכמה. המלכודת ננעלה.

כשסיים הצעיר להרצות פירושו, דומה היה עליו כי הרי יהודה במזרח, שירדו, זהובי פסגות, לטבול רגלם בים המלח, בוהקים יותר מתמיד לאור השמש העומדת לשקוע עוד מעט קט מעל ראשי אחיהם, הרי יהודה המערביים, הצוללים יגעים וקודרי צמרת לשפלת החוף ולים התיכון. קשקשיו המבריקים של ים המלח נראו לו נוצצים וכסופים משהיו, והאוויר היה צח ושקוף יותר מכל אוויר שכתבל (כעדות עגנון בסיפורו) והדרך שפָּקְשֻׁקָה רגליהם מתלפיות לרמת-רחל נפרשה קלילה יותר וידידותית יותר ומתרוונת בגיל. עגנון שצעד לצד חברו מהורהר ונעול בתוך עצמו, הוסיף להתעטף בשתיקה, ואנקורי, שהתפאר בפני עצמו כי הוא יודע היטב "איך עובד ראשו של עגנון", פִּירַךְ על השתיקה: משמע, פרשנותו הולכת ונקלטת, הולכת ונעפלת וחוקרת רישומה פְּמֻצֻפָה. לפתע עמד עגנון מלכת. הוא סובב את גופו לעבר חברו ואמר בקול יבש: "קִינְד־לִיבֵן (ילדי שתחי'), אינך מבין כלום."

השמש שקעה בבת-אחת, כדרפן של שקיעות בארץ-ישראל. וטוב ככה, שכן אפשר היה לראות היאך הולכים וכבים לפתע האורות בקשקשיו של ים המלח ומשחיר זהב פסגותיהם של הרי יהודה שעלו מן הרחצה במזרח. ולעומת זה לא ניתן היה להבחין איך השחירו פני אותו איש שהיה בטוח כי "ידע כיצד עובד ראשו של עגנון" ואיך כבו האורות בעיניו היהירות.

אכן זו הפעם הראשונה והאחרונה שאיש זה הציע היישר בפניו של המחבר פירוש לאחד מן הסיפורים העגנוניים שנתפרסמו והלכו בקביעות בגליונות-החג של "הארץ". וזו היתה הפעם הראשונה והיחידה שעגנון חדל להיות, כדרכו, מעין צופה מן הצד או מגיב בהעוויה של תָּךְד כשנשאל על רשמיו מפירוש שניתן לאחת מיצירותיו, אלא הטיח דעתו על הפירוש היישר בפני פרשנו בצורה שאינה משתמעת לשני פנים. הפרשן התעשת במהרה. "לפחות מבחינה זאת השגתי ייחוד מסוים" – הוא צחק ללא טינה, ועגנון, בלי אבק של מבוכה, הצטרף לצחוקו. בזאת הגיעה לקיצה הקריירה הקצרצרה של אנקורי כפרשנו של עגנון.

1

אפיזודת הפרשנות שנסתיימה ברוח טובה לא זו בלבד שלא הותירה שְׁרָטָה אלא אף קירבה את הידידים שבעתיים. צעדותיהם היומיות התמידו כבתחילה והשיחות במהלכן נעשו אינטימיות יותר ("בקבלת הפנים אצל הנשיא רצתה הנזירה לשוחח רק איתי וגם ביקשה להצטלם איתי, ופתאום נכנס השר השמן הזה בין שנינו ואומר 'צֵלְמוּ!'. היא רצתה רק אותי וגס־הרוח הזה נדחף לאמצע! אתה מבין? נזירה! בתולה שלמה!") וחושפניות יותר ("הקִיפּוֹנִי הגרמניות ואחת נעמדה קרוב כל־כך עד שדקרה אותי ממש בפטמותיה").

עגנון החל מתוודה על פחדים שרובם קשורים בְּזִקְנָה: הפחד ליפול בידי רופא צעיר שאין לו אמפתיה למיחושיהם של זקנים; פחד שפועלים ערבים, המועסקים במלון הסמוך ורצים ברחוב קלוזנר בדרכם לאוטובוס, ידחקו אותו בזדון לקיר; פחד מפרחחים יהודים ש"אינם יודעים מי זה עגנון" ואפשר שיתנכלו לו כלקשיש סתם, שזו מכת מדינה בימינו, ככתוב בעיתון.

יש שעגנון הסיט את השיחה למעין ביקורת המקרא, ובלי שייגרע בכך כהוא־זה מנאמנותו לתנ"ך ("במסעיך, לעולם קח ספר תנ"ך עִמָּךְ!"), הוא נהנה לתהות בקול רם (כפי שלא הֵעִזו בחברת אחרים) על המבדח שפסיפור המקראי: "קח את מקרה אליהו. גשם יורד ורוח חזקה נושבת ואחאב נוסע ליזרעאל במרכבה סגורה ומוגנת, כִּיאוֹת למלך – ומה עושה ה'הֶלֶד' הזה, אליהו? בז לגשם ובז לרוח ומשנס מותניו ורץ ליזרעאל ושובר שיא ומגיע לפני מרכבתו של אחאב! מה הוא? רץ אולימפי למרחקים ארוכים?". פעמים עגנון רטן כילד מפונק שנישלוהו מצעצוע שהוא שלו ורק שלו ("אתה חושב שאוכל לתבוע לדין את הנגן ההוא ששמו היה כנראה צ'צ'קס וגנב את שמי ומתְפַּנֵּה עגנון?"). ופעמים אחזה בו רוח שטות קונדסית ולא היה מעצור לרוחו הממזרי ולצחוקו, שהפך לעתים אף לצחוק אכזר ומרושע:

– "הִפֵּר בבקשה את הגברת מגרמניה הבאה לקראתנו. שלום לך, גְּנִידִינֶע פְּרָאוּ, תכירי את ידידי מן האוניברסיטה."

– "יֵה־יֵה."

– "דע לך שזאת גברת מכובדת ביותר."

– "יֵה־יֵה."

– "היא מוזיקולוגית מפורסמת."

– "יֵה־יֵה."

– "היא גם תְּרַשֶׁת."

– "יֵה־יֵה."

מאיך יש ונחה עליו רוח חסד והוא נזכר באישים גדולים שהיו ידידיו, ורוך של ענווה פְּנָה צובע את פניו. כך כשנזכר בַּפְּרָנֶר, כך גם כשנזכר ברב קוק ("אמרה לי עליו אשתו: 'אַיֵא הֵיילִינְגֶער גוֹף'. אתה מביין? כלום יש שבח גדול יותר שיכולה אשה להגיד על בעלה מזה שגופו קדוש?").

מבושמים מן האוויר התלפיותי הצח, שריח האורן וריח המדבר משמשים בו בערבובייה, נהגו השניים להתרווח בתום הצעדה בבית־אנקורי: אורנים מצילים על הבית ממערב וארבעה דקלים ועוד דקל ננס מפארים גינה שטופת שמש מצד מזרח ושורה של ברושים מגומדים שומרת על שתי דלתותיו בצלע צפון, הס־הם הברושים המספקים מדי פעם לעגנון זלזל ירוק כדי לתלותו עוֹלָה על הדלת אם ימצאנה נעולה. עגנון כעדותו חש בנוח בבית הזה, הן משום שמצא בו, כמאמר־חז"ל, "דירה נאה וכלים נאים" (מחמת צניעות לא השלים את הרכיב הנוסף שִׁמְנוֹ חכמים), והן מחמת האווירה הטובה שבעלת הבית מְשַׁרָה עליו, שלא לדבר על טוב טעם תְּקוּבוּתִיה. וכשם שנהג להיפתח בשיחת נפש בהתהלכו עם רעו בחוץ, כך התהלך בחופשיות גמורה גם בְּפָנִים: מתפעל מראש־אֵלָה יווני שמצא מקלט בארון הזכוכית, או מאליל אֶצְטֶקִי שנרכש אצל פלוני מקסיקני שנשבע באבותיו האנוסים, או מפסלון של קדוש נוצרי־ביזנטי שנקנה בכרתים והוצב ברוב שמחה על השידה.

רק פעם אחת, כשתלה המארח מעל מדף הש"ס מקדש ביתי קטן דמוי ארון, ובו תְּרַף־ עץ שִׁינְטוֹאִי־סְטִי מקורי מדיף ריח קטורת יפנית, נרתע ה"ישיבה בחור" מן המוצג, וגם זה

לא כל-כך בשל תועבת תרפים לגופם כמו מחמת סמיכותו של המקדשון לספרי הקודש. בלי אומר ניגש עגנון אל התיבה וסגר דלתותיה. רק כשהוֹרָאָה לדעת שהתיבה תלויה במחשבה תחילה מעל מסכת "עבודה זרה", השלים עם המהתלה ולא מנע פתיחה מחודשת של המשפן.

פעמים יעדיף עגנון לסיים צעדתם בביתו שלו, העומד בדד מעברו השני של רחוב קלונר. והבית חמור-סבר ונזירי משהו מבפנים, וכתליו אפורים בחוץ ואינם מצופים אבן ומראיהם כחומות מבצר דומם: שמחשש פן יסיח יפי הנוף את דעתו מכתובתו, אטם היוצר את עצמו מפני קסם הסביבה. משל למה הדבר דומה, לאודיסאוס שאָטם אוזני מלחיו וציווה שיקשרו אותו עצמו אל התורן כדי שהאזנה לזמרת הסיִננות לא תביא חלילה את ספינתו להתרסקות.

כך קרה שהיִפרות, שמקורה בשכנות מגורים מקרית ביסודה, הלכה והפכה בשלב השני לחברות שנבעה מקרבת רוח מלומדת, וממנה הִנְצָה וצמחה בשלב השלישי, האחרון, רעות נאמנה ואינטימית. אף עגנון חש בִּהְבֵדל המהותי בין שלושת שלבי התייחסותו אל שכנו ואינסטינקטיבית נתן ביטוי לכך בנוסחי ההקדשות שרשם על תדפיסים וספרים שהעניק לשכנו במרוצת הימים.

הנה, בתקופת ההיכרות הראשונה, בשנות החמישים, התמקדו ההקדשות ביחסי השִכְנוּת הטובה בלבד. לדוגמא:

— "לשכן טוב לצבי אנקורי יצ"ו — ש"י עגנון. " או

— "טוב שכן טוב הלא הוא צבי אנקורי — בברכת שנה טובה ש"י עגנון."

בראשית שנות השישים, בפרוס השלב השני, החברי, הושמטה התיבה "שכן":

— "לצבי אנקורי שיחי' — ש"י ע. " או

— "לצבי אנקורי ברכה — ש"י עגנון."

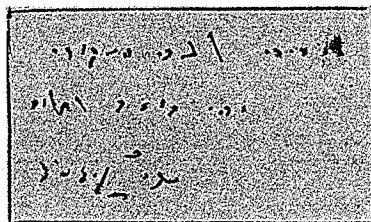
פעם אחת, כשהשכן שאל את עגנון אם יוכל להשיג עבורו ישירות ממחסן שוֹקֵן (תמורת תשלום, כמובן) את הספר "ימים נוראים" שאזל מן השוק, הביא הלה לאחר שחלף זמן ממושך למדי עותק של הספר. לשאלת ידידו כמה עליו לשלם, התחיל עגנון משחק בעטו שעה ארוכה, מְשָל הוא מחשב חישובי תְּמָתִיר מסובכים. בסוף, באין שאלה של הקדשה, רשם בפרוזה יבשה על דף הכותר: "זה הספר שייך לצבי אנקורי יצ"ו. נתתי לו במתנה. ש"י עגנון." בהתחשב בכך שעגנון מעולם לא הסתיר את קמצנותו ואף התקשט בה לעתים, מְשָל היא מעֵלָה גדולה שיש להתפאר בה, העריך המקבל את המתנה כביטוי יוצא דופן לנדיבות נוֹתֵנָה וראה בְּנוֹסַח המבדח במקצת של ההצהרה ובטקס החישובים המתעתע מהתלה עגנונית ייחודית שאף היא לגופה מתנה יקרה.

בשלב האחרון והעליון של היחסים שוֹנָה נוסח ההקדשות וללא יוצא מן הכלל נקבעה מעתה הלשון "לידידי לאנקורי". המרגשת ביותר היא ההקדשה האחרונה משנת 1966, הן בשל נסיבות נתינתה והן בגין מה שכתוב בה ומה שהושמט ממנה בכוונה תחילה. אכן, ימים קשים עברו על השכן, מרצה בכיר באוניברסיטה העברית, מהסוג שרבים נתנסו בו ושבעיני הנכנעים לו הפך לרע הכרחי ולרשעות שבשגרה. המרצה סירב לקַדֵּשׁ סגנון כזה של התנהגות מרושעת כגזירה מן השמיים ולא היה מוכן לכּוֹף גבו ולקבל

בעל-כורתו דין שנראָה לו שרירותי לגופו, כְּפּוּי טובה ביחס לטיב עבודתו שלו כל השנים ולמידת מסירותו, ובלתי-צודק על-פי כל כלל אובייקטיבי. העובדה שעוול דומה נעשה גם לאחרים בְּסֶגֶל והוא כאילו מוֹבְנָה בְּמַעֲרַכַת האקדמית לא נראָה לו צידוק סביר כדי להשלים עם המצב. לפיכך, כמי שתמיד שמר על עצמאות דרכו וטען שלעולם מוטב לו לנפגע לעבור למוסד אחר, ובלית ברירה אף לשלוח ידו במקצוע אחר, ובלבד שלא לבזבז כוחות ומרץ ועצבים על מאבקי סרק, הוא נתן ספר כריתות לאוניברסיטה העברית וטרק הדלת. ומאחר שבין כה וכה אמור היה לצאת לשנת שבתון פְּחוֹק והוזמן להקים קתדרה למדעי היהדות ולתולדות ישראל באוניברסיטה אמריקנית, גמר אומר לערוך גלות אף מְעַבֵּר לשנת השבתון עד אשר תתפנה משרה הולמת באחד המוסדות בארץ. עגנון שידע את מעללי בעלי השררה ואנשי הריב והמדון באוניברסיטה הירושלמית על בּוֹרְיָם, הסכים לאורך כל הקו עם תגובת ידידו, הגם שצער רב נצטער על עזיבתו. לרגע ניסה לנחמו בתינוי הפרשיות הידועות לשמצה שקדמו למקרה זה ובהן כיכב סבל אנשי סגל אחרים שנפלו קורבן ל"שיטה", בבחינת צרת רבים חצי נחמה, אך מיד הבין שאין הדברים משכנעים לא את המנְחֵם ולא את המנֻחָם וכולם ברכה לבטלה. אי לזאת קם בוקר אחד ושם פעמיו למאה-שערים, שם קנה מתנת פרידה לידידו – מהדורת כיס קטנה של הסידור "תפלת ישראל" – שבפתחה צייר מסגרת ובה כתב דברי הקדשה אלה:

סְדוּר
תַּפְלַת יִשְׂרָאֵל
אֶשְׁכַּנֵּן

לידידי לצבי אנקורי
יהי בואך לשלום
ש"י עגנון

לדברים שבכתב הוסיף עגנון בו במקום מעין תורה שבעל-פה: "אליבא דאמת, מן הדין היה לכתוב 'צאתך לשלום ובואך לשלום', אלא שקשה עלי 'צאתך'. כיוון שכך, אייחל ל'בואך', שהרי מכלל 'בואך לשלום' משתמע מאליו גם 'צאתך לשלום'. אז לך לשלום ושוב בשלום במהרה."

אפילו כך, הנוסע התמיד בשכירות הבית בתלפיות ובכל קיץ הסיע את משפחתו ארצה כדי שבנותיו תדענה כי שורשיהן וביתן לעולם בירושלים.

ז

במרוצת הימים התחילה ידידותו של עגנון אוספת אל חיקה גם את שאר בני משפחת אנקורי. "האיש עם המקל" – כך קראו לו גילת בת הארבע וגניית בת השנתיים כשהביא

אותן אביהן לבית-עגנון בערב ראש השנה כדי לברך את הקשישים ל"שנה טובה". עגנון התברך עם הילדות והן ענו לו ללא מורא.

— "איפה הספרים שלך?" — הקשתה גילת, הרגילה בכך שאין פינה בבית-הוריה בלא ספר, בעוד שכאן חשה מוקפת קירות עירומים.

עגנון הסביר שאינו סובל שיהא עצם כלשהו, לא כל שכן ספר, מסיח דעתו בשעת כתיבה: בעיצומו של תהליך יצירה חייבים השולחן וכל אשר סביבו להיות עירומים מכל. בעבר, כשכוחותיו עוד עמו, נהג לכתוב בעמידה, שָׁעוֹן אל "עמוד" בעל מִשְׁטַח עליון מלוכסן ורחב, ולא זו בלבד שהמשטח היה ריק מכל חפץ, אלא שה"עמוד" נסמך אל קיר אטום, כדי שהוא, עגנון, לא ילך שָׁבִי חלילה אחר המראה המרגש הניבט מכל חלון בתלפיות.

— "אז איפה בכל-זאת הספרים שלך?" — לא הרפתה גילת מן הנושא, וגנית הקטנה, בלא להבין מלה, התייצבה במלמולים עתירי משמעות לצד אחותה. במקום להשיב, העלה עגנון את שתי הבנות לקומה השניה. את שזכרה מן הביקור הנציחה גילת שש שנים לאחר-מכן ברשימה לעיתון של בית-ספרה:

בקומה השניה נמצאת ספרייה (היא כתבה), והיא חדר מרווח עם כוֹך בצדו. אין שם אלא שולחן, כיסא, איצטבאות וכונניות סביב. הכל מלא ספרים מכל המינים! דקים, עבי כרס, גדולים, קטנים ובינוניים וחלק גדול מהם כתוב בידי הסופר ש"י עגנון.

ברֶדְתָן מן הספרייה הגיש להן עגנון שי — שני הכרכים של "תמול שלשום" במהדורה עממית, ובהקדשה רשם:

להיפות והנעימות, לגילת ולגנית — ש"י עגנון.
ערב ראש השנה לתיו שין כף.

כעבור זמן ניצב על הכוננית שלהן הסיפור "שבועת אמונים", מתנת עגנון "לאנקורים שיחי".

ואולם ריגוש מיוחד חש אביהן כשבאו יום אחד ובידן "בדמי ימיה", מוקדש "לאנקוריות". בזכרונו הפליג אבי הבנות לימי "התקופה" הראשונים בנעוריו בטרנוב, כש"בדמי ימיה" היתה אחת היצירות העגנוניות הראשונות שטעם מעל דפי המאסף הגדול. החלם הנער הטרנובאי אז שיום יבוא ובנותיו תקבלנה ספר זה מידי מחברו, עגנון בכבודו ובעצמו, בירושלים?

הילדות לא היו מסוגלות עדיין לקרוא את הספרים, כמובן, אך מזמן לזמן החלה גילת מצטרפת לגזרה הראשונה של הצעדה — לרוב עד פינת קלזנר, ולפרקים אף עד שְׁלֶדוֹ הזנוח של הבניין שברחוב הראשי בואכה רמת-רחל (שראשוני המייסדים יעדרוהו לבית-כנסת אך לא אזרו כוח לסיים את בנייתו). גילת היתה מקשיבה לשיחתם של הגדולים בשקט עתיר משמעות, שההוֹרָה המאושר פִּירְשׁוּ כביטוי לחוכמה עילאית, והתבוננה סביבה בעיניים גדולות, שאישרו לדעת ההורה את המסקנה הראשונית. בסיום חֶלְקָה בצעדה היתה הבת פולטת משפט או שניים בצפצוף מקסים של ציפור (שהזכיר לאביה

את שירת הזמיר ב־Pini di Roma – אֹרְנֵי רומא – לְרֶסְפִּיגִי, מפטירה ב"שלום" מנומס ושָׁבָה על עקבה. עגנון לא עודד את הצטרפותה הספונטנית אך גם לא התנגד לה. התנהגותה המופתית של הילדה השכיחה מלבו את עצם נוכחותה, הגם שפעמים היה זה הוא שהתגרה בה בבדיחות־הדעת ונהנה לראותה משיבה לו כגמולו.

מאיך, היו ימים שבהם התנהגותה של גילת היתה פחות ממופתית. אף אחד מאלה לא הגיע לקרסולי אותו יום קיץ אומלל שבו צעדה הבת לצד אביה והיא פשוט בלתי־נסבלת: מייללת, מייבבת ומסרבת לחזור הביתה – בקצרה, "מבקשת תשומת־לב" (כהגדרת המקצוענים משיאי העצות, שילדיהם שלהם עצמם שסועי אישיות ומוכי כל התסביכים שבעולם וזקוקים לאלתר לרחמי שמיים), ועושה הכל כדי להחזיר את אביה הרציני והמתורבת לעידן התגובות האפלות של אבותיו יושבי המערות. האב הנבוך הביט איך־אונים בפניו של עגנון אך במקום השתתפות בצער ואמפתיה קרא בהן בוז, תיעוב, רוגז ואתגר, כאילו אמר: "איזה מין אבא אתה?! אולי תפעיל סוף־סוף את סמכותך ותשתיק את הפגע הרע הזה?! " רק למען עגנון, חי אלוהים, רק למענו ולמען הספרות העברית ששלוותו של עגנון חשובה כל־כך להאדרתה, סטר האב קלילות בכף יד פתוחה על אחורי הילדה – פעם אחת ולא יסף! – ובן־רַגֵּעַ, כבמטה קסמים, היא נשתתקה וחיוך מלאכי נשפך על פניה הרגועות וכאילו דבר לא קרה היא החלה מצפצפת בְּחֶן פְּתִינֵי את משפטיה המטריפים ר־Pini di Roma התרונונו שוב בקול זמירו של רֶסְפִּיגִי.

בגאווה ובתחושת ניצחון מחיסול המשבר, נשא אנקורי את עיניו אל עגנון ("כזה אבא אני! פותר בעיות!"). אך השועל הזקן נעץ בו זוג עיניים קרות שלגלוג מִבְּטָן מסוגל היה לזעזע ישני עפר וכל יורדי דומה.

"הוקל לך?" – שאל עגנון במה שאמור היה להיות מְתָק שפתיים. מה שעבר אותה שעה במוחו של האב המיוסר רק בוחן כליות ולב יודע, ועל כל פנים יתקשה האב להגידו בעברית שהיא לשון נקייה. דבר אחד ברור: אילו יצאו מחשבותיו של אותו איש מן הכוח אל הפועל כי אז לא היה למי להעניק את פרס נובל לספרות ב־1966.

ההתפעלויות הקטנות מחוכמתה של גילת מִחַד, ומאיך ההקנטות הקטנות ומקרי התנהגות מרגיזה של הילדה, הלכו ונסוגו לתחום זכרונות ילדות משהגיעה גילת לגיל בית־ספר בשנת 1961. אֶרֶאז יצאה הילדה בת השש מן הבועה התלפיונית המוגנת ועברה לעולם המציאות הישראלית בבית־הספר "גאולים". הביוגרפיה של "גאולים" היא למעשה ביוגרפיה של ישראל הקולטת עולים בשנים הראשונות של קיומה הריבוני בממדים הגדולים פי ארבעה מִמְסַפֵּר תושביה הוותיקים. זהו סיפורם של גלי העלייה ההמונית ששמי הארץ נפתחו למטוסים עם מגן־דוד להבאתם הלום אחר הסבל וטלטולי הדרך בספינות מעפילים רעועות או בחציית מדבריות חרף הסכנה. מסיוט השואה באירופה הם באו: ניצולים שנחבשו בידי מציליהם במחנות מעצר בריטיים בקפריסין; עקורים שהוסיפו לשבת בעל־כורחם במחנות־הריכוז המשוחררים בגרמניה מחמת המדיניות הבריטית נגד עלייה; פליטים שחזרו ממחנות הכפייה בברית־המועצות; ועוד. ומארצות ערב הם באו: עולים שחולצו במבצעי הטסה מופלאים ממרוקו, תימן ועיראק,

או הגיעו בכוחות עצמם בדרך לא דרך ובחירוף נפש. כשנטשו ערביי דרום-ירושלים בלחץ מלחמת תש"ח את השכונות היפות – בקעה תחתית ועילית, המושבה הגרמנית והיוונית ורכס קטמון – שופְנו עולים רבים בבתים שנתפנו או בשיכונני בלוקים מכווערים שנבנו בחיפזון בשטח פתוח או... במעברה שהוקמה בסמוך.

בית-ספר "גאולים" כביכול נשתל בידי ההשגחה באַתְרו הייחודי כדי למלא שליחותו. האַתְר: אִם דרכים – דרך חברון ודרך בית-לחם הנמתחות דרומה והדרך החוֹצָה אותן, שחלקה המזרחי עולה לתלפיות, ארנונה ורמת-רחל הוותיקות, שנגאלו מבדידותן בתש"ח, וחלקה המערבי יורד למקור-חיים, שכונה ותיקה שנשארה נידחת ליד מסילת הברזל ירושלים-יפו התורכית. מְשופְן בבניין יפהפה מאבן ורודה (לשעבר בית מגורים ערבי), פניו אל השכונות היפות ששינו זהותן ונָבוּ אל המעברה, שימש המוסד בשעות היום "כור היתוך" של ילדי הגלויות השונות באזור. מגמת ההיתוך, נכונה או לא, היתה משותפת בימים ההם לכל העוסקים במלאכה, והמדריכים והמורים נרתמו להגשים אותה באמונה, שהחזון של ביטול הבדלי הגלויות אכן הוא תפקידו ההיסטורי של דור התקומה. גם בשעות הערב לא נשאר המבנה דוֹמֵם. אביה של גילת ניהל בו בית-ספר ערב לעולים בוגרים, ובו נשים תימניות יושבות לראשונה בחייהן על ספסל לימודים, פעמים אף נגד רצון בעליהן. כך קישר "גאולים", טופוגרפית ותרבותית, את העולים החדשים, שאכלסו את דרום העיר, עם שכונת תלפיות שוותיקה עלו ארבעים שנה לפנייהם.

באביב 1966 קיבלו ילדי כיתה ה' משימה לראיין עבור עיתון בית-הספר אישיות מכובדת, על-פי בחירתם, המתגוררת באזור. גילת אנקורי בת העשר פנתה מיוזמתה האישית אל ידיד אביה בבקשה לראיינו. עגנון, שעל-פי עדותו לא נהג להעניק ראיונות לעיתונאים, יצא מגדרו הפעם והמתין, כמוסכם, בביתו לצעירה שבממלכת התקשורת, ואף שְקִית קטנה של דברי מתיקה הכין עבורה. אך העיתונאית הטירונית נבהלה מעצם העזתה: אחר שדפקה חרש על דלת בית-עגנון בלי שנתנה לדפיקתה הזדמנות להישמע בפנים, נמלטה הביתה. עגנון מחל על כבודו והטריח עצמו לבית הוריה, שקית הממתקים בידו, והכריז כי הוא מוכן ומזומן לענות על כל השאלות. הראיון נדפס בעיתון "גאולים", ובאמצעותו נתאפשר להם לילדים, עולים וצְבָרִים כאחד, להכיר, מבעד לעיני חֲכָרְתָם לכיתה, את מחבר "סיפור העז", שאותו קראו בבית-הספר והזדהו עם כמיהתם של ילדי הגולה לארץ-ישראל.

משזכה עגנון באותה שנה בפרס נובל לספרות (שעל התקוה לזכייתו התוודה פעמים לפני שכנו), פרסם משרד החינוך ילקוט חומר לציון המאורע בבתי-הספר. גם הראיון שערכה גילת הועתק מעיתון "גאולים" לילקוט הזה אך שם המראיינת הצעירה הושמט "מסיבות חינוכיות" (כך השיב שר החינוך למחאת אביה). השכן הגולה לא היה בארץ כשהוכרז על עגנון כחתן הפרס. הוא ישב עם משפחתו בקולומבוס, בירת מדינת אוהיו של ארצות-הברית, בהזמנת האוניברסיטה הממלכתית שבה, שהחליטה להקים קתדרה ראשונה לתולדות ישראל ומדעי היהדות ומינתה אותו פרופסור ראשון בקתדרה – ונבצר ממנו ללחוץ את יד ידידו ביום חגו. לא נותר לו אלא לברכו בכתב ולעשות במקום

מושבו הנוכרי להפצת הידע על יצירתו של עגנון, תוך ארגון פעולות חגיגיות לכבוד הסופר למען הציבור הרחב, למען סטודנטים וסגל המורים, ובאמצעות מאמר שפרסם על עגנון בבטאון האוניברסיטה.

בשלהי אביב 1967 הוזמן עגנון על-ידי שוחרי האוניברסיטה העברית למסע הרצאות בארצות-הברית. אלא שהתפתחויות גורליות בישראל ובמזרח התיכון השפיעו על מרבית הישראלים ששהו בחוץ-לארץ, ושני החברים התלפיותיים בכללם, לשנות מיידית את תוכניותיהם. נרגש ממראות שחרור ירושלים במלחמת ששת הימים שהוקרנו על מרקעי הטלוויזיה האמריקנית – החליט הסופר, שנאם כבר, כמתוכנן, לפני שוחרי האוניברסיטה העברית בניו-יורק ונכח בכנס רבנים בושינגטון, לבטל את יתר ההופעות שנועדו לו בארצות-הברית ולנהוג מנהג הישראלים האחרים לאלפיהם: לשוב הביתה!

ואכן, ביום הרביעי או החמישי למלחמה עלה עגנון עם מלוויו על מטוס ולמחרת היום נחת בלוד. גם אנקורי החליט לשוב מיד וביטל סיור במזרח הרחוק, אלא שנתעכב יום אחד, לבקשת הקונסוליה הישראלית, כדי למלא את מקומו של האלוף לסקוב (שנקרא ארצה) באספת חירום של המגבית הישראלית בקולומבוס. לאחר הנאום, בערוב יומה השני של המלחמה, הוא נחפו לחזור עם בני ביתו לירושלים, ואפילו הקדים את עגנון שם בשלושה ימים.

ח

אלה היו ימי חג.

המציאות החדשה במדינה ובמיוחד בירושלים, והתרוממות הרוח שהיתה שוכה עליה, שינו כל קנה-מידה מקובל של התייחסות, אפילו לענייני חולין. בעוד ישראל הקטנה הופכת לארץ-ישראל הגדולה, ארץ-ישראל של חזיונות התנ"ך, נתגמד לעומתה כל עיסוק אישי, נתמקנה כל תרעומת, מוצדקת או מדומה, נשכחו טינות גדולות וקטנות והעלו חינוך של סליחה ושלום על כל שפה. אירועי היום היו גדולים מן היומיום ומן האנשים החיים אותו.

אלה היו ימי חג ותלפיות לא ידעה את נפשה מרוב חגיגה.

הלך "ברח", כמו בן-לילה, הגבול התלפיותי המאיים, הלך "ברח" שטח ההפקר שמעברו, ועם היעלמותם של שני אלה נסתלקה מלב התושבים מועקת התמיד של ישיבה על גדר התיל של המדינה. משכונה שפיתחה במשך עשרות בשנים, גם לפני קום המדינה וגם לאחר מלחמת העצמאות, תסביך של אָתר גבול נצחי, הפכה תלפיות – אחר שמצאה עצמה פתאום ב-7 ביוני בטבור הארץ – לחלון מאיר ופתוח אל מחציתה השניה של ארץ-ישראל. ובית-לחם, שלמרות קרבתה הגיאוגרפית נראתה עד אז מרכס רמת-רחל כמקסם שווא מפתה על קו האופק, היתה ליעד של טיול קיצי קל באוטובוס ואף ברגל. על השמחה להיפתחות המרחב ניתוספה שמחת פתיחתה מחדש של ירושלים העתיקה ליהודים, אחרי ניתוק כפוי של תשע-עשרה שנה.

אכן, מי שלא ראה את שמחת העלייה לרגל בחג השבועות תשכ"ז אל הכותל המערבי לא ראה שמחה מימיו. אנשים שהכירו את הכותל מן הימים שקדמו לייסוד המדינה שפשו עיניים בהשתאות.

שכן – רָאָה זה פלא! נשתנתה הטופוגרפיה של המקום. הגם שהשלט "אל־בוֹרְק" עדיין נמצא מתנוסס על אחת מאבני הכותל (שם קבעוהו הירדנים לזכר סוסו האגדי של נביאם), השטח שלפני הכותל לא עוד היה הסמטה הצרה, הזכורה משכבר הימים, שנכפתה לפני מאות בשנים על המתפללים היהודים כדי להשפילם, והיו יורדים אליה דרך שכונת המוגרבים הערבית בין נערים מתנכלים. במקומה קמה כיכר רחבת ידיים ההולמת מעמד ממלכתי ופתוחה לקלוט את העם בהמוניו. ספק אם עצר אז עולה רגל אחד להרהר רגע לאן נעלמו אנשי השכונה שקדמה לכיכר החדשה. אפילו נתעורר בו אבק נקיפת מצפון, הלז התנדף כהרף עין למראה הרובע היהודי ההרוס ובתי־הכנסת החרבים. המוגרבים לא טמנו ידם בצלחת במעשה ההרס והשוד של בתי שכניהם היהודים ולא נדו לשורדים שכונסו בכיכר שמעל לשכונה בואכה שער ציון ומשם הוכלו בשְבִי הירדנים ורכושם היה הפקר. המוגרבים ודאי לא העלו על הדעת שיבוא יום והגולים יחזרו לאתר שגורשו ממנו. בשוֹב היהודים לכותל לא נותרה עוד בלבם חמלה על מי שנמנעו מרחם על אחרים.

אך מעבר לכל אלה, פלא נוסף הסעיר לבבות: פלא איחודה של ירושלים. ב־19 ביוני קם והיה הדבר. פונו בלא להותיר זכר גדרות התיל ומחסומי הבטון הכעורים; כוסו תעלות, שוחות ומחפורות, וטוהרו מסחי תשע־עשרה שנה המבואות הסתומים ושטחי ההפקר שקרעו למעצבה את לב העיר לשניים וחצצו בין העיר החדשה והעיר העתיקה. ושני נחלי אדם אדירים, יהודי וערבי, החלו זורמים ספונטנית זה אל זה וזה לתוכו של זה וזה לצד זה וזה עם זה, מן העיר האחת אל תאומתה וחזרה. כמו נמחקו באחת המלחמה והניתוק ונעקרה העוינות רבת השנים, ואחוות עמים ושלום הנה זה באו. כך על כל פנים חשו היהודים. הלב גלש מְיָי שמחה ותחושת הרצף ההיסטורי וגאוות ההישג מכדי שיתעלה להבין תחושתם של "האחרים". כן, שמח, ואפשר גִבָּה והתנשא, שְׁמֵן נִיבְעֵט, ובאטימותו לא הבחין שניצחון האחד גורר בהכרח מפלה על "האחר", אפילו הוזהר הלה קודם והביא תבוסה מיותרת על עצמו, וכי גאוות האחד גוזרת השפלה על "האחר", אפילו האחד לא נתכוון לכך.

באווירה הכללית של אוֹפּוֹרְיָה היתה שוב עדנה לידידות הישנה בין שני הבתים. השכן אמנם סירב ליטול חלק בסיוּרִים שהרואים עצמם אפוטרוֹפְסִים על קדושת העיר ערכו לעגנון למען כבודם. אך הסופר, בשוֹבו לביתו, שם מיד פעמיו לבית ידידו. כאן, עייף אך נפעם מחוויית המפגש המחודש עם מראות ירושלים העתיקה ושוקל להשתתף השתתפות פעילה בתנועה לשמירה על שלמות הארץ, הוא חש חופשי להטיח מחאתו במארחיו הרבנים שאינם קולטים עוד את גודל השעה, ובטוענם שכולנו טמאים, מונעים מיהודי מאמין לעלות להר בית־ה'. "איך נשכנע את העולם שההר חייב להישאר בשליטתנו אם במו פינו נפסול את זכותנו לדרוך על אדמתו?!" – זועק עגנון בבית חברו את שרצה ולא העז להטיח בפוסקי ההלכה החשובים שכיבדוהו ונתכבדו בחברתו.

ידידות השניים הֶעֱצִימָה בשנה שלאחר־מכן, כשלא רק לקיץ 1968 אלא לשנה אקדמית שלמה שבה משפחת אנקורי וחידשה ימיה בביתה התלפיותי כקדם. שוב פָּרַח בית האבן הקטן בין האורנים והדקלים שבצפונו של רחוב קלוזנר בעוד שבצד הדרומי של הרחוב

הוסיף הבניין הדו-קומתי של מגורי עגנון להקדיר חזותו החיצונית האפורה. גם פנים הבית, שרוח סגפנות אצילית נשבה בחללו כל השנים, אפרוריות משנה ירדה עליו לעשותו סגוף וחמור-סבר וקר שבעתיים, וזאת אחר אשפוזו של אסתרליין, רעיית הסופר.

עגנון התגורר עכשיו בביתו בבדידות גמורה, הגם שנראה כי הבדידות לא הכבידה עליו ביותר. צרכיו מעטים, מזונו פשוט ושגרת עבודתו ויומו קבועה וממושמת. מכל מקום, עגנון לא שעה להפצרות בני משפחתו וחבריו שדאגו לשלומם וסירב להושיב בביתו, כהצעתם, אדם שישמש עזר כנגדו; הוא הסכים רק לבואה של העוזרת הוותיקה לשעות קבועות בשבוע כדי לטפל בניקיון הכללי של הבית. בנסיבות אלה, הקשר היומיומי בין שני הבתים, שפָּלל צעדה משותפת וביקור בבית-אנקורי בסיומה, לא זו בלבד שהעניק למשפחה השכנה, כבעבר, חוויה רוחנית מרגשת, אלא הלך ונעשה חיוני ממש ראש-לפל לעגנון עצמו בשל הצורך בהשגחה מתמדת על בטחונו ובריאותו.

בשנה האקדמית 1968-1969, שאותה פינתה האוניברסיטה האמריקנית למרצה הישראלי למחקר באזור הים התיכון בנושא תולדות היהודים באי פְּרֵתִים, הלכו ונמשכו בִּית־רֶשֶׁת צעדות הַרְעוּת של עגנון עם שכנו שמעבר לרחוב. אלא שבמסגרת אותה שנה, בעוד משפחת אנקורי יושבת בירושלים, שוּמָה היה על צבי עצמו, פרט לכתיבה בחדר עבודתו, לצאת למחקר-שָׂדָה בכרתים ולצלם אלפי תעודות בארכיוניה העצומים של נְנֻצְיָה, מלכת-הים בדורות הקדומים, ששלטה בכרתים במשך ארבע מאות וחמישים שנה. מחקריו שפורסמו באיטלקית ובאנגלית סיכמו תקופה פוֹרָה זו של מחקר. בהיעדרו קיימה אורה אשתו את מנהג המשפחה ונתלוותה אל עגנון בטיוליו בשעות אחר-הצהריים בַּשְׁכוּנָה.

ט

למען הצניעות, שעגנון החמיר בה ומעולם נכנס לחדר לפני האשה שבחברתו שלא ייבא כי בא אליה, גם הטיולים עם אורה נערכו לעיני כל, ברחוב קלוזנר בלבד, ולא הרחיקו לרמת-רחל. אורה מצָדָה הקפידה לכוּוּח לאמונה בת עגנון על כל חריג במצבו של בן השמונים ומעלה ובצנעה טיפלה בפפים הקטנים שהקלו בערוב יומו על אוֹרַח חייו והרגשתו בלא שנפגעה פרטיותו.

עגנון החזיק טובה לאורה על גילויי הדאגה העדינים ועל הטאקט שבו סייעה בידו בעצה ובמעשה. בכך הוא זנח סופית את יחסו הדו-ערכי כלפיה משנות היכרותם הראשונות, ובדומה לשלִבּוּת ביחסיו עם צבי, העלה גם את הקשר עם אורה משלב של שְׁכָנוּת לשלב של רעות. המעבר לא היה קל לעגנון כלל ועיקר. אף שלמן ביקוריו הראשונים בבית-אנקורי העריך הערכה פְּנָה את אורה כעקרת בית רבת תושייה, כמארכת אנינת טעם וכשכנה מאירת פנים המכלפלת צעדיה בתבונה ובחן, הוא התקשה למנותה עם רעיו. הקושי היה נעוץ בו ולא בה, בקופת התפישות המיושנות והדעות ה"ישיבָה בְּתוֹרִיּוֹת" התלויה לו מאחורי גבו מילדותו, ומן-הסתם בקווי אופי מסוימים שעיצבו את יחסו לנשים, ויש שנתנו אותותיהם אפילו ביחסו אל אסתרליין אשתו.

צבי פָּאָב את אי־שיתופה של אורה בְּרָעוֹת העגנונית. הוא חש קרוע בין נאמנות לאורה ורעות עם עגנון ואובד עצות איך לשתף את ידידו בלבטיו. עד שבראשית שנות השישים, בפתח שלב הרעות הקרובה והאינטימית בין שני האישים, עגנון עצמו, בלא שנתכוון לכך, סיפק את המפתח לשיחה בנידון.

ערב קיצי רך התערסל על צמרות אורנים כשבתשובה לצמד הנקישות הרגיל ולהזמנת השגרה "פוא!", הצטרף אנקורי, כדרכו, אל עגנון לטיול ערבית. דעתו של עגנון זוחחה היתה עליו יותר מתמיד. הוא חיכך את כפות ידיו בהנאה גלויה וגיחך בסיפוק, מְשָׁל היה בואו פרי תחבולה מתוחכמת הראויה לכל שבת. "איך הצלחנו לברוח מנשותינו!" – הוא לחש כממתיק סוד. השכן נחרד. הוא, הצעיר, לא חש עצמו שותף להרגשת השחרור שהלהיבה את ידידו הקשיש, והחליט, שמשנְקרתה ההזדמנות, יש לתפוס את השור בקרניו ולהציג את הבעיה בכל חומרטה:

"האמת, עגנון" – הוא פתח בטון רציני שעמד בניגוד גמור לרוח המשובה של בן־שיחו – "זה בדיוק הקוץ שבאֲלֵיהָ המפריע לי בטיולינו. לא, איני מבקש כלל וכלל לברוח מאורה. להיפך, אין דבר שיגרום לי שמחה רבה יותר מאשר לשתפה דווקא בטיולים ובשיחות, וזאת משני טעמים: האחד, משום שקשה לי לעזוב אותה לבדה בערבים, והשני, משום שאני מכיר אותה ויודע כמה היתה נהנית להשתתף בשיחותינו, ומאידך, כמה יכלה לתרום להן."

עגנון לא השיב על הדברים ולא נתן כל סימן לכך שהם הטביעו חותמם או גרמו לו מבוכה. "כמתקפה ראשונה, די במה שאמרתי" – הרגיש אנקורי ומיהר לעבור לנושא אחר. אלא שלמחרת הערב, מְשָׁל לא היו דברים מעולם, שוב השמיע מְקַש המתכת שבדלת את צמד הטֶס־טֶס. "יוצא שלא הקשיב לדְבָרֵי כלל" – עלה, בטרם יפתח, הרהור תגובה נרגז בראשו של אנקורי ודקר את גאוותו כמדקרת סיכה. "להיעלב או להתעלם מהעניין?" – שוודאי לא היתה כאן כוונת פגיעה אישית אלא העדר יכולת של זקן לשנות את דרך חשיבתו.

אך בטרם הספיק השכן לקבוע כך או כך, כבר הגיע אל הדלת. להפתעתו הגמורה, בְּפֶתַח עמדו לא דמות אחת אלא שתיים: עגנון ואסתרליין אשתו. מסתבר שעגנון התייחס בכובד־ראש הראוי לדברי ידידו, אלא שגמר אומר, בדרכו הֶסְלֶקְטִיבִית, למצוא פתרון לטענה הראשונה בלבד – אם אכן קשה לה לאורה להישאר לבדה בערבים, תבוא אסתרליין ותארח לה לחברה – בעוד שמן הטענה האחרת התעלם לחלוטין.

אורה – שכמו אסתרליין, לא היתה שותפה למאבק – נהנתה מאד מן הערב בשתיים. היא מצאה את אסתר עגנון אשה סגורה קצת אך מעניינת בהיפתחה, בעלת השכלה עשירה ואופקים רחבים, אישיות בזכות עצמה. צבי לעומתן, פתח את טיולו עם עגנון בשיח נפש מְמָצָה שאותו התכוון לערוך כבר מזמן.

הוא סיפר לעגנון על אוסף המהדורות השונות של "כלב חוצות" שאורה מלקטת לעצמה זה שנים, בהיות פרשת הכלב בלק חביבה עליה במיוחד, ועל מאמציה הממושכים להשיג את המהדורה הראשונה של הסיפור – עד כה ללא הצלחה. עגנון אישר כי מהדורה זו – שלמעשה אינה אלא תדפיס – ספק אם ניתן עוד להשיגה. בשוב

הגברים מטיוולם הפך מפגש הארבעה בפני שבצל האורנים לערב נעים ולבבי, ולא היה זכר למבוכה הקצרה ששררה בראשיתו.

לא עברו אלא ימים מעטים ועגנון מיוזמתו שלו הביא לאורה מהדורה של "כלב חוצות" שהופיעה לפני כשנה ואורה לא ידעה עליה עדיין, הלא זו המהדורה המצומצמת שבהוצאת "תרשיש" משנת 1960 עם איורים של אביגדור אריכא.

"לשכנתי הטובה לאורה אנקורי תחי' בברכה טובה ש"י עגנון" —

— כך רשם הסופר בהקדשה, ממש כנוסח ההקדשות שנהג לרשום לצבי בשלב הראשון של היכרותם, הוא שלב השכנות.

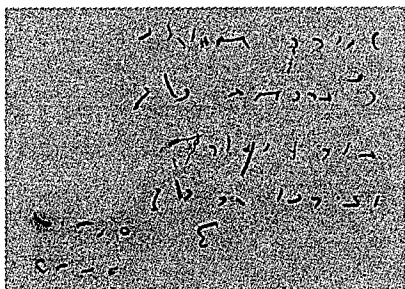
שונה עד היסוד היתה גישתו של עגנון כפי שהתפתחה במהלך שנת 1969, כששלב השכנות פינה מקומו לשלב של רעות. באחד מימי יוני האחרונים — שבועות ספורים בלבד קודם צאתן של אורה והבנות לוונציה כדי להצטרף אל אבי המשפחה בדרכם בחזרה לארצות-הברית — בישר עגנון לאורה, כי עלה בידו להשיג, אחר יגיעה רבה, עותק של המהדורה הראשונה של סיפור בלק. ההפתעה היתה מוחלטת: ראש-לכל לגופו של עניין, שהרי עגנון עצמו אישר בזמנו כי הסיכוי להשיג מהדורה נדירה זו הנו רחוק ביותר; ושנית בשל העיתוי, שבשמונה השנים שחלפו מאותו ערב בראשית שנות השישים לא אוזכרה עוד בקשת השגתו של התדפיס המקורי, ואורה הניחה שעגנון הסיח דעתו מן העניין. אחרי ככלות הכל, כה רבים הדברים הגדולים והחשובים באמת שהתרחשו בחייו של הסופר בשנים האחרונות — לרבות קבלת פרס נובל — ומה לו לגדול הסופרים כי ישחת זמנו על תחביב נֶעֱרְתִי שאין בו ממש?

אורה הודתה לעגנון על התוספת הבלתי-צפויה לאוסף שלה, אך עגנון נמנע עדיין מלתת בידה את הספרון הקטן והדק, בעל כריכת התכלת הקלה. הוא הסביר שלעת עתה רשם בעט רק את הצלע הראשונה של ההקדשה, וברצונו לצרף אליה עוד שלוש צלעות על-מנת שייווצר בית-שיר שלם. לבד מייחודו האישי, הנוסח השירי המוסף נועד להדגיש שהפרשה בשבוע זה של תמוז היא — הפלא ופלא! — פרשת בלק, וכלום אפשר להעלות על הדעת זמן מתאים יותר להגשת סיפור בלק הכלב פְּשִי? שנית, כוונתו לשוב ולאזכר כותרו המקורי של הסיפור, "עורו של בלק", פְּמודפס במהדורה זו, שכן רק החל במהדורות המאוחרות שונה השם ל"כלב חוצות". וצר, שמחמת רצף טרדות בלתי-צפויות לא נזדמן להם לעגנון ולאורה להתמיד בטיוליהם בשכונה בשבוע ראשון של יולי, ומסירת הספר לידיה של אורה לא נתממשה. והנה בערכו של יום ב' בשבוע, ה-7 ביולי, ראתה אורה את עגנון יורד בשעה מאוחרת מאוטובוס מס' 7 ופונה לביתו. אלא שעגנון הבחין בה ובמקום להיכנס היישר הביתה החל מהלך לצדה הלך ושוב לאורך רחוב קלוזנר, כמנהגו, מְשֵׁל רצה לפצות עצמו על הטיולים התלפיותיים ש"הפסיד" במהלך השבוע.

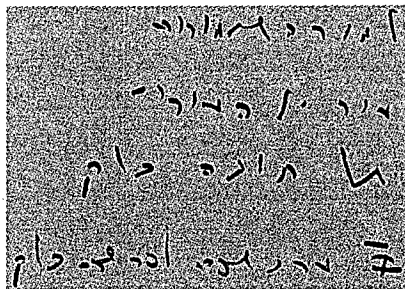
אורה דאגה שמא שהייה מאוחרת כל-כך בערב תשפיע לרעה חלילה על בריאותו, ותהתה מה ראה עגנון להתעכב עד בוש בעיר. היא פסלה על הסף אפשרות שחֶבֶר לטקס של הרב גורן באותו יום — קבורת העצמות שנחשפו במצדה והוכרזו כעצמות המגינים דאז. ושמא השתתף בכנס ביאליק, שכן כ"א בתמוז היום? אולי יספר לה על כך מחר.

מכל מקום, כיוון שעגנון נראָה בריא ונמרץ כתמול שלשום היא הסירה כל דאגה מלבה ולא שאלה דבר.

כנגד זאת דיווח עגנון לאורה, כי שָׁבַט אתמול בעיפרון על פתק ישן שהתגלגל באקראי על שולחנו שתי גֵרסאות הקדשה, קרובות זו לזו. עתה, לא נותר אלא לבחור בין הגֵרסאות, ואם אורה תֵיאות להמתין כמה דקות, הוא יעלה הביתה ויוסיף בעט את שלוש השורות מתחת לשורה האחת הקיימת.

גרסה ב':
לאורה שבאורות
ב' ערב שבת בלק
עוד מעורות
מכירנו רב בלק

גרסה א':
לאורה שבאורות
עוד מן העורות
של חוגה בלק
ב' ערב שבת לפרשת בלק

עגנון היה מן־הסתם במצב־רוח מבודח כשהשתעשע בחילופי גֵרסאותיה של ההקדשה. השיקול לא היה ספרותי בלבד, כך מסתבר, אלא נגע במהות זהותו "הלאומית־דתית" של הכלב. לא יקשה לדמיין את עגנון, חיוך ערמומי זורע עצמו בחריצי הקמטים הקטנים שבזוויות עיניו ופיו, בעוד קווי התלמים הגדולים במצח מתעמקים בסוגיה הרת עולם: מי אתה בלק? האם כלב יהודי אתה, אשר על כן יש להכתירך בתואר הכבוד "רב בלק"? או שמא הנך כלב ערבי ויש לכבדך ב"חן נ ג' ה בלק", כמקובל? (אמונה, שעזרה לאורה בפענוח הפתק וצילמה אותו עבור "ארכיון עגנון", העירה כי התיבה "חוגה" מופיעה בסיפורי עגנון שלוש פעמים ולעולם ללא גרש, חוגה, שאין דרכו של עגנון להנחות את הקורא בהגיית מלים).

"אינני דוחקת בך, עגנון" – השיבה אורה, שמחה בבדיחות־הדעת הקורנת משתי הגֵרסאות ובדיחות־דעתו של עגנון נמצאת מידבקת – "אין צורך למהר ולרשום את הדברים מיד עכשיו. נחפה עד מחר ותבחר את הנוסח".
אלא שמה שהביא המחר לא תָאם כלל את מצב־רוחם של השניים בהיפרדם.

בבוקרו המר והנמהר של יום המחרת, ג' בשבוע, ה־8 ביולי, נמצא עגנון – יש אומרים על־ידי העוזרת שזה יום שירותה השבועי, ואחרים אומרים על־ידי נכדו – שרוע אין־אונים על הרצפה; השבץ גזל ממנו את כוח הדיבור ושיתק חלק מגופו, אך הוא היה במלוא ההכרה. אכן החשש שבגיננו ביקשו בני המשפחה והידידים מעגנון שלא יסתגר לבדו

בביתו בלילות הוכח כמבוסס, והלב מסרב לעסוק בניחושים מה היה קורה אלמלא היה זה יומה המיועד של העוזרת. אותה שעה המתין על השולחן, מיופם, ספרון בכריכת תכלת שהסופר הכין עבור אורה, ולידו הפתק, שעל כל אחד מצדדיו רשום בעיפרון בית-שיר בכתב-ידו של עגנון שלא הספיק להעתיקו בעט לספרון. על הפתק שורבט מען מקרי ("פנינה ריינס 3"), ודאי בהזדמנות אחרת, שכן נכתב במהופך מכתב-השיר. ועוד: יד אלמונית, ללא קשר לשאר הכיתובים, הנציחה מספר טלפון.

אורה התעדכנה בלי הרף באשר למצבו של עגנון, אם בטלפון לאמונה ואם בשיחות עם השכנים. כעבור ימים, משנכנס הטיפול בבית-החולים למסלול של שגרה, היא סיפרה לאמונה את מעשה התדפיס וההקדשה. לשווא ניסה בנה של אמונה לזהות את הספרון והפתק על שולחן סבו. יש להניח שמכתבי הניחומין הרבים שנערמו על השולחן העלימו מעיני הצעיר את מבוקשו. אי-לכך, הנכד הזמין את אורה לבוא עמו לבית-עגנון כדי לחפש יחד את שני הפריטים החמקמקים. אורה לא התקשתה לאתר את הספרון ואת הפתק ובו ההקדשה בשתי גרסותיה. וצר שנבצר מן הנוסח המועדף להופיע בראש הספרון כנהוג, והוא נותר נחבא אל הכלים יחד עם מתחרהו בפתק הנפרד; שניהם, הספרון והפתק, עדים הם לרעות הטוהרה שזכה לה עגנון בערוב יומו – רעות שנבטה פתאום, וששיתוקו הפתאומי של עגנון הגביל אותה בדרך הטבע, אך לא יכול לה.

לעולם לא נדע, אם לאחר שנעל את שער הברזל של ביתו באותה שעת ערב מאוחרת, נתפנה עגנון להרהר מחדש בנוסח ההקדשה, ואם הגיע לכלל הכרעה, באיזו מן הגרסאות הוא יבחר למחרת. כך או כך, אורה היתה האדם האחרון שעגנון ראה ושוחח עמו בעודו בקו הבריאות. ואילו שלוש השורות הקצרות בכל אחת מן הגרסאות המצויות בפתק שבידי אורה, שלא התיימרו אלא לשמש יחד עם השורה הראשונה שני אַרְבָּעֵינָיִם מתחפמים בגוף הקדשה מבודחת – הפכו בן-לילה לשורות האחרונות שחתן פרס נובל לספרות ל-1966 כתב במו ידו.

אורה הספיקה עוד לבקר את עגנון פעמיים בבית-החולים בעין-כרם קודם שהפליגה באונייה עם בנותיה לוונציה, כמתוכנן, כדי להמשיך משם ביחד עם צבי בטיסה אל מעבר לים. כשם שלמדה במשך התקופה האחרונה, בטיילה עם עגנון בתלפיות, לשים לב אצלו לכל סימן של אי-נוחות או חרדה או רפיון חריג או מיחוש כלשהו, וראתה חובה להודיע על כך חיש מהר לאמונה, כדי שזו תעביר את הפרטים לרופאים וכדי שיינקטו הצעדים המתבקשים לשיפור המצב, כך היא הוסיפה גם בביקוריה בבית-החולים לעקוב אחרי כל תנועה של החולה ואחרי כל רמז או איתות מצדו באשר לתחושותיו.

ואמנם, מיד בביקורה הראשון ב"הדסה" הבחינה כי עגנון אינו מְרַפָּה מלליות במבט מיוחד את תנועותיה של האחות גדולת הגוף שנשכרה על-ידי המשפחה כדי לטפל בו, והוא עוקב בעצבנות אחר כל פסיעה משְׁלָה בכיוונו. אף שמצפונה נוקפה פן חלילה היא עושה עוול לאשה זו שכל חטאה אינו אלא צורתה החיצונית, ואפשר שהיא ניחנה בכליל המעלות ובמיומנות מקצועית למופת, אורה החליטה בכל-זאת לשתף את אמונה ברשמיה והציעה – חד וחלק – לשפזר אחות אחרת. אמונה עשתה כעצתה. בבואה לביקור שני, נשתכנעה אורה בעליל כי נחה דעתו של עגנון וסימני חרדותיו נעלמו כלא היו.

"באה אחת בית-החולים" – מהרהרת אורה מקץ ימים בביקורה אצל עגנון ב'הדסה', ונוכרת בשתי שורות מעמודו הראשון של ספר 'שירה' שבכורה הנסיבות יצא לאור רק אחרי מות עגנון, אך רובו חובר הרבה שנים לפני מותו – "גבוהית, גברית, בעלת משקפיים שנזדקרו מעיניה בחוצפה והזריחו את הנמשים שבלחיייה האפורות כראשי מסמרים שבקיר ישן..."

אורה חייכה לעצמה: הכתב עגנון את הדברים משום שלבו ניבא לו שייפול יום אחד בידיה של אחת שכמותה? או שמא נועד התיאור לשחררו למפרע מן הסיטמים והחרדות שקיננו בלבבו פנימה, כהסברם של הפסיכולוגים לגבי דבקות הילדים במעשיות האחים גרים ובשאר הסיפורים מזרי האימה והפחד?

י

אורה חזרה עם בעלה וילדיה לאמריקה ולא זכתה לראות את עגנון שוב. אך ביום ב' בשבוע, ה-9 בפברואר 1970, הגיע צבי אנקורי לביקור חטוף בארץ לרגל עיסוקיו האקדמיים. כפי שקיווה מלכתחילה, עלה בידו לדחוס את כל שיחותיו, מפגשיו והתוועדויותיו לתוך שישה ימים גרושים, כדי לפנות את כל יום א' כולו – ה-15 בפברואר, יומיים לפני התאריך המחייב את שובו למשרתו בארצות-הברית – לביקור אצל עגנון, המאושפז זה חודשים אחדים במוסד הסיעודי "בית הרצפלד" אשר בגדרה.

ההיתה זו שמחה של פגישת נעים מיוחדת אחרי ניתוק של כמעט שנה? או שמא עצבות של פרידה סופית ששניהם ידעו כי אין-אין-אין מפניה מנוס? – מזעיף ידיו של עגנון את שאלותיו אל עצמו כעבור למעלה משלושה עשורי שנים, במאמץ לחוות מחדש, במדויק, כל דקה, כל שניה מאותן חמש שעות בלתי-נשכחות של פגישה עם ידידו. אכן, דומה שעד היום הזה אין שרוול חולצתו וקשר זרועו שוכחים את ציפורני אצבעותיו של עגנון שננעצו בו בעוית בבית-החולים בשעות הארוכות של אחר צהריים אביבי זה בגדרה –

– ננעצו-ננעצו ללא הפוגה, בכל הכוח והלהט ששיש חולה בן שמונים ושתיים מסוגל לגייס, בין בשבת השניים בפרוזדור או בחדר, ובין בהסיפם אל שולחן ערבית בחדר האוכל המעיין קיבוצי, ובין בהתהלכם לאורכו של הפרוזדור, הלוך ושוב, הלוך ושוב כמו אז, כמו אז, כביכול מרחוב קלוזנר עד רמת-רחל וחוזר חלילה. אלא שהפעם עגנון בכיסא גלגלים, והידיד שבא מעבר לים דוחף את הכיסא הממונע ממקום למקום ולבו בוכה ללא דמעות –

– ננעצו-ננעצו והעמיקו להינעץ בלי הרף, כאילו סירב-סירב-סירב האיש להיפרד. להיפרד ממי? ממה? מידידו? מן החיים?

ועד היום הזה אין הידיד מסוגל למחוק מזכרונו את התוגה שקפאה בעיניו של מי שהיה לרציון אשף שיח לא פחות משהיה לקוראיו אמן עט. והרע משוחח ומיידע את ידידו הסופר בהרחבה על רשמי הוראתו באמריקה, ועגנון מקשיב ומבין כל מלה וחפץ להשתתף בשיחה, אך משנטל ממנו השיתוק את הדיבר אין הוא פוסק בתגובה על דברי חברו להצביע נואשות על פיו השותק בעל-כורחו ועל שפתיו המתקפשות מבטלה, וזועק בלא

נשמע קולו כי הוא רוצה להגיד דבר, רוצה להתבטא, להביע משהו – רוצה ואינו יכול. הה, שתיקת התוגה שקפאה בעיניים!

התוגה שבעיניים... תוגה של מי שרואה הכל, שומע הכל, חש בפל ומבין את כל הנעשה סביבו אך אינו יכול אלא לנוד לצללי אדם המתחככים בקרבתו, לנוד לסבלם, לאיך-אונותם שהיא גם איך-אונותו.

מבעד לחלונות הגדולים של חדר האוכל נשקף אביב ארצישראלי מרהיב של אֶרֶץ של שנה מעוברת. אך הוא, עגנון, שגם בתלפיות בנה את ביתו כך שהנוף "לא יפריע" לכתבתו, אינו קולט את הנוף של שפלת יהודה המתגנב פנימה מבעד לחלון – נוף, ששלוש שנים קודם שנולד התינוק שמואל יוסף צ'צ'קס בבוצ'אץ' הקסים את הביל"ויים שעלו לחונן את אדמת גדרה וחידשו בה גם את הלשון העברית, שהתינוק מבוצ'אץ', לכשיגדל, עתיד להיות כינורה.

לא, במקום הנוף הוא רואה בחדר האוכל שטוף השמש מְדַמְנָה אנושית שגם הוא הושלך לתוכה בלית ברירה. הנה הוא רואה את החיוך האווילי של הנכה היושב מעברו השני של השולחן. יודע עגנון היטב כי אין חיובו של אלמוני זה מיועד לו אישית אלא הוא בא להסוות את מבוכתו של האיש שחש כי נרטבו מכנסיו ושלולית הולכת ונקווית מתחת למושביו. וכי מה מענה יכול עגנון לתת למבוכתו של אדם בוגר, שנתפס בקלקלתו כילד, פרט לתוגה? אך תוגה מצמררת זו מה משמעה? כלום יש בה חמלה על אותו מסכן שאינו מסוגל לשלוט בשריריו עוד? או שמא מחלחל בה זעם איך-אונים על שהוא, עגנון, שרוי כאן, בין שברי אדם הללו המטילים מימיהם לנגד עיניו?

"מה לי ולמקום הזה?" – זועקת התוגה המורדת בעיניים – הוציאוני מפה! אין לי חלק בגרוטאות-אנוש אלה! אינני שייך לכאן! אני עגנון! רק לדבר איני יכול, אך יש בפי כל-כך הרבה לומר עוד! כל-כך הרבה לכתוב!"

שני הרעים יוצאים שוב לפרוודור ומתנחלים בנקודת תצפית נוחה – עגנון בכיסא גלגלים ורעו לידו על אחד הכיסאות הערוכים בכוונה לאורך הקיר.

זו שעתו של "הטיול הגדול", המאורע האחרון של היום; בסיומו ייפרדו המאושפזים משגרת יומם המוסדית ויצללו לתהום הבדידות של לילם הפרטי. עתה הופך הפרוודור לטיילת דר-סטרית לשעה. על שורת הכיסאות הנשענים אל הקיר יושבים קרובים וחברים-מבקרים ומאושפזים אחדים שלא נפגעה ניעותם. צעירות הנראות כתלמידות של בית-הספר לאחיות – ושמה הן סתם בנות ישראל רחמניות המנדכות נתח מיומן לשירות במוסד – מסיעות על כיסאות גלגלים את הנכים ואת מנותקי המציאות, כיסא-כיסא ובקדמתו נוסעו השקוע דומם בעולם משלו ומלאכיות הרחמים דוחפות מאחור כיסא ורוכבו – הרוכב אלמוני ומסיעתו אלמונית והשתיקה שביניהם מעצימה את האלמוניות.

לפתע, במרחק-מה, עיניו הנדהמות של המבקר מבחינות בתוך הטור הממונע בדמות מוכרת המוסעת על כיסא-גלגלים ומתקדמת במסלול הסמוך למקומם של השניים. כלום שכחה המטפלת התמה כי הוסבר לה שאל לה לעבור כרגע בצדו השמאלי של הפרוודור? או שמא לא נאמר לה דבר ושוב עניין לנו באטימות מוסדית – או סתם רשלנות – שאין לשתייהן מרפא בחברתנו המנוכרת? הידיד המלווה את כיסא גלגליו של עגנון מנסה לתמך

איכשהו את הכיסא של עגנון כדי לחסוך ממנו את המראה, אך הלה, שרואה הכל ומבין הכל וחש בפל, נד בראשו באדישות, כרומז לו, "הנח, ידידי, אני יודע, אני יודע"...

וכך, מתעטפים בגלימת הסוואה של השלמה כביכול, יושבים השלושה – עגנון וידידו ו... התוגה המובסת בעיניים – ומתבוננים באסתרליין העוברת בעגלת גלגלים על פניהם, עיניה מביטות, נתלות על קולב עלום באמצע החלל ומחפשות את שכלה שבגד בה וכיעדו וחמק לו, ורק גופה המצומק והשברירי מתעקש להוסיף להתקיים כאן ועכשיו, לנשום, לאכול, לעכל, ולחיות-לחיות-לחיות ויהי-מה... כך, בשטח ההפקר המסתורי שבין עולם החיים ועולם החידלון, נפגשו-לא-נפגשו שני זרים, איש-איש פאר התרבות בשעתו, ושניהם יחדיו, בעל ואשתו, בנו בית בתלפיות לדורות, ועתה אהה... כלום לכך נתכוון שר הלשון כשטבע את הביטוי "ליקוי-מאורות"?

בבוקר המחרת צלצל החבר אל אמונה וסיפר לה על ביקורו המרגש בגדרה. איש מהם לא העלה על הדעת כי בתום עשרים וארבע שעות עגנון לא יהיה בין החיים עוד.

***

כך נסגר המעגל העגנוני של בית ורובל-אנקורי. ואפילו נגזר על המעגל, מדרך הטבע, להגיע אל קצו ולהיסגר – כפי שקרה יומיים בלבד אחרי מפגש הרעים בגדרה – לעולם יברך השכן-הידיד על הזכות המיוחדת שנפלה בחלקו, הודות לביקורו החטוף והבלתי-מתוכנן מראש בארץ בפברואר 1970, להיות בין אחרוני היושבים עם עגנון, שבת אחים, על קו התפר שבין שני העולמות. הגלוי והנסתר. ואפשר שבזאת (כך הוא מקווה) נפלו גם בחלקו של עגנון שעות אחדות של קורת-רוח ושל שמחת רעים אמיתית קודם שהביסוהו מכאוביו והשיב נשמתו לקונו.

ש"י עגנון בבית-אנקורי בתלפיות, ירושלים (1960). צילמה: ג'רניס גולדין.